

Marek PIETRAŚ

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

pietras@poczta.umcs.lublin.pl

PRZESTRZEŃ BADAWCZA NAUKI O STOSUNKACH MIĘDZYNARODOWYCH

ABSTRACT

International relations science research space

In this article the research problem is connected to relations between the change of international reality on the one hand, and the science of international relations, its theory, methodology and the terminology, on the other. International relations under conditions of globalization processes are subject to a radical, qualitative change encapsulated in the formula of the late-Westphalia order. Meanwhile theories of international relations, methodology of examining them came into existence in qualitatively other reality called the Westphalia system of international relations. Essential question is whether theories as well as research methods, but also a terminology which rose in conditions and for the purposes of explaining the Westphalia reality, are able to analyse and to explain late-Westphalia reality? There is an analysis of the influence of the change of international reality, i.e. the subject of the research on applied theories, methodology and the terminology. In the methodological meaning the change of international relations is treated as an independent variable, and the change of the theory, methodology and the terminology is a dependent variable. The hypothesis is subjected to the verification, according to which a pluralism and hybridity of the late-Westphalia order is accompanied by a pluralism and an eclecticism of theories and research methods within the science of international relations. For the need of analysis of the taken research problem – what is also finding expression in the title of article – it has been acknowledged that talking about the research space is more justified, than about border disciplines. It has been acknowledged that the research space of international relations as the discipline has multi-layered structure composed of the subject of the research, theories, methodological assumptions and methods, and language of discipline. These four elements determine the structure of the identity of the international relations as the discipline. The analysis

has been focused on changing ontology of international relations and its impact on epistemology, methodology and terminology.

Słowa kluczowe: stosunki międzynarodowe, nauka o stosunkach międzynarodowych, ład westfalski i późnowestfalski, ontologia stosunków międzynarodowych, epistemologia stosunków międzynarodowych, terminologia stosunków międzynarodowych

Keywords: international relations, science of international relations, Westphalia and late-Westphalia order, ontology of international relations, epistemology of international relations, terminology of international relations

Niezależnie od toczącej się i w Polsce¹, i w nauce światowej² dyskusji na temat tego, czy nauka o stosunkach międzynarodowych jest odrębną dyscypliną naukową, czy też subdyscypliną nauk o polityce, istotnym problemem badawczym jest analiza relacji między ewolucją przedmiotu badań, jakim są zmieniające się stosunki międzynarodowe jako sfera rzeczywistości społecznej, a „intelektualnym oprzysiężowaniem” tych badań w postaci teorii, metodologii oraz siatki pojęciowej. Przedmiot badań nauki o stosunkach międzynarodowych jest bowiem dynamicznym, podlegającym zmianie procesem. Taka jest specyfika stosunków społecznych – a ich rodzajem są te międzynarodowe – które są dynamiczne i zmienne ze swej istoty. Współczesnym ich wyróżnikiem jest z jednej strony, zwłaszcza w warunkach procesów globalizacji, wzrost zakresu przedmiotowego, podmiotowego, przestrzennej skali, ale i dynamiki zmian ujmowanych formułą przyspieszenia historycznego, a z drugiej strony – zyskiwanie nowych jakościowo, wcześniej nieznanymi cech. Identyfikowane one bywają w literaturze z procesem przechodzenia od westfalskiego do późnowestfalskiego ładu międzynarodowego³. Tymczasem „intelektualne oprzysiężowanie” nauki o stosunkach międzynarodowych powstało przede wszystkim w ramach westfalskiego ładu międzynarodowego, z zamiarem jego analizy i wyjaśniania. Istotne staje się więc pytanie, czy powstawszy

¹ Zob.: E. Haliżak, *Przedmiot, teoria i metodologia nauki o stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe” 2015, t. 51, nr 1, s. 11-34, [online] <http://dx.doi.org/10.7366/020909611201501>; tenże, *Obszar badawczy nauki o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *W kręgu nauki o stosunkach międzynarodowych. Księga dedykowana Profesor Teresie Łoś-Nowak*, red. A. Dudek, Wrocław 2015, s. 35-68.

² Zob.: F. Grenier, H.L. Turton, Ph. Beaulieu-Brossard, *The Struggle over the Identity of IR: What Is at Stake in Disciplinary Debate within and beyond Academia?*, „International Relations” 2015, Vol. 29, nr 2, s. 242, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/0047117815585888>; H.L. Turton, *The Importance of Re-affirming IR's Disciplinary Status*, „International Relations” 2015, Vol. 29, nr 2, s. 244, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/0047117815585888a>. Wymienieni autorzy formułują pogląd, że nauka o stosunkach międzynarodowych jest odrębną dyscypliną naukową.

³ Zob.: *Późnowestfalski ład międzynarodowy*, red. nauk. M. Pietraś, K. Marzęda, Lublin 2008; M. Pietraś, *Late Westphalian International Order*, „Polish Political Science Yearbook” 2007, Vol. 36, s. 134-157; *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. nauk. M. Pietraś, Lublin 2007, s. 24-42.

w warunkach i na potrzeby rzeczywistości westfalskiej, jest w stanie analizować i wyjaśniać tę późnowestfalską?

Podjmując próbę odpowiedzi na powyższe pytanie, przyjęto założenie, że dynamiczna i zmienna rzeczywistość międzynarodowa, będąc przedmiotem badań w nauce o stosunkach międzynarodowych, jest zmienną warunkującą zmianę „oprządkowania intelektualnego” w postaci teorii, metodologii oraz terminologii, a więc siatki pojęciowej. Uznano, że wymieniona nauka weszła w okres zmiany i przedmiotu badań, i narzędzi badawczych, i siatki pojęciowej. Do istotnych cech wyróżniających rzeczywistość późnowestfalską zaliczono pluralizm i hybrydowość zakresu podmiotowego i przedmiotowego oraz postępującą złożoność środowiska społecznego. Celem opracowania jest więc analiza wpływu zmiany rzeczywistości międzynarodowej, a więc przedmiotu badań, na stosowane teorie, metodologię oraz terminologię. W sensie metodologicznym zmiana stosunków międzynarodowych traktowana jest jako zmienna niezależna, a zmiana teorii, metodologii i terminologii jest zmienną zależną. Weryfikacji poddano zaś hipotezę, zgodnie z którą pluralizmowi i hybrydowości późnowestfalskiego środowiska międzynarodowego odpowiada pluralizm i eklektyzm podstaw teoretycznych oraz metod badawczych. I teorie, i stosowane założenia metodologiczne, i konkretne metody w złożonej i hybrydowej rzeczywistości międzynarodowej stają się „skrzynką z narzędziami”⁴ służącymi poznawczej „obróbce” złożonych problemów międzynarodowych, a rolą badacza jest poznanie narzędzi będących do dyspozycji oraz dokonanie ich odpowiedniego doboru do badanego problemu.

Na potrzebę analizy podjętego problemu badawczego – co też znajduje odzwierciedlenie w tytule artykułu – uznano, że bardziej zasadne jest mówienie o przestrzeni badawczej⁵ niż o granicach dyscypliny. Określenie „przestrzeń” wydaje się bardziej adekwatne, bardziej elastyczne i pojemne, do analizy rzeczywistości dynamicznej, zmiennej, podlegającej ewolucji i często o nieostrych, nieprecyzyjnie wytyczonych granicach. Uznano także, że przestrzeń badawcza nauki o stosunkach międzynarodowych jest strukturą złożoną, wieloelementową lub wielowarstwową. Składa się na nią bowiem przedmiot badań, teorie, założenia metodologiczne i metody oraz język dyscypliny, a więc siatka pojęciowa. Wymienione cztery elementy określają strukturę tożsamości nauki o stosunkach międzynarodowych. Tym samym przestrzeń badawcza tej nauki jest identyfikowana ze strukturą jej tożsamości.

Odwołując się do języka filozofii nauk społecznych i faktu wcześniejszego uznania przestrzeni badawczej nauki o stosunkach międzynarodowych za strukturę wielowar-

⁴ W końcu lat 90. Stephen Walt w odniesieniu do pluralizmu szkół myślenia w nauce o stosunkach międzynarodowych użył określenia „toolbox”. S. Walt, *International Relations: One World, Many Theories*, „Foreign Policy” 1998, nr 110, s. 42–43, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/1149275>.

⁵ Istotną inspiracją dla tego kierunku myślenia była propozycja Teresy Łoś-Nowak użycia określenia „przestrzeń międzynarodowa”. T. Łoś-Nowak, *Przestrzeń międzynarodowa versus środowisko międzynarodowe: nowe zjawiska, nowe wyzwania dla polityki zagranicznej RP*, [w:] *Dylematy polityki zagranicznej Polski na początku XXI wieku*, red. K. Czornik, M. Lakomy, M. Stolarczyk, Katowice 2014, s. 21 i nast., *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, nr 3227; a także M. Pietraś, *Przestrzeń transnarodowa jako poziom analizy w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, red. E. Halizak, M. Pietraś, t. 1, Warszawa 2013, s. 129 i nast.

stwową, można powiedzieć, że składa się na nią warstwa ontologiczna, warstwa epistemologiczna, warstwa metodologiczna⁶ oraz warstwa terminologiczna. Każda z czterech wymienionych warstw będzie przedmiotem analizy w dalszej części artykułu. U jej podstaw leży założenie, że zmiana ontologii – zgodnie z koncepcją „skrzynki z narzędziami” – warunkuje zmianę epistemologii, metodologii oraz terminologii. W tym kontekście ważnym celem artykułu jest, po pierwsze, zwrócenie uwagi na integralność wszystkich czterech elementów składających się na tożsamość nauki o stosunkach międzynarodowych, a jednocześnie tworzących jej przestrzeń badawczą. Proces badawczy w ramach dyscypliny wymaga łączenia w spójną całość ontologii, epistemologii, metodologii oraz terminologii. Po drugie, włączenie się do dyskusji na temat stanu nauki o stosunkach międzynarodowych w Polsce i jej miejsca na tle nauki światowej w okresie wymienionych jakościowych zmian środowiska międzynarodowego.

WARSTWA ONTOLOGICZNA

Stosunki międzynarodowe są rodzajem stosunków społecznych. Nie wnikając w różnorodność sposobów ich definiowania, podmiotowych, podmiotowo-przedmiotowych czy w kategoriach działań społecznych⁷, istnieje zgoda co do ich istoty. Polega ona na działaniach, interakcjach lub przepływach transgranicznych. Transgraniczność jest niezbywalnym wymogiem istnienia stosunków międzynarodowych jako rodzaju stosunków społecznych, ich ontologii. Odrębnym problemem jest określenie tego, kto podejmuje działania transgraniczne oraz co przepływa. Jest to przedmiotem badań w nauce o stosunkach międzynarodowych z zastosowaniem właściwego jej „oprządkowania” teoretycznego, metodologicznego i siatki pojęciowej.

Formułowana jest opinia, że powstanie nauki o stosunkach międzynarodowych jest wynikiem decyzji politycznej podjętej 30 maja 1919 r. w czasie obrad konferencji pokojowej kończącej I wojnę światową. Delegacje Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych miały się umówić w sprawie utworzenia w obu państwach instytutów naukowych zajmujących się badaniem stosunków międzynarodowych. Powstały one już w 1920 r. W Wielkiej Brytanii był to British Institute of International Affairs, a od 1926 r. Royal Institute of International Affairs, zaś w Stanach Zjednoczonych był to American Institute of International Affairs. Powiązane one były z rządami tych państw. Pierwszą katedrę stosunków międzynarodowych, a więc strukturę akademicką, utworzono także w 1920 r. w University of Wales⁸.

Takie okoliczności powstania nauki o stosunkach międzynarodowych w istotny sposób warunkowały dalszy jej rozwój. Powstała ona bowiem, po pierwsze, jako na-

⁶ Podobnych określeń użył E. Halizak, zob.: tenże, *Przedmiot, teoria...*, s. 11.

⁷ Zob.: M. Pietraś, *Istota i ewolucja międzynarodowych stosunków politycznych*, [w:] *Międzynarodowe stosunki...*, s. 18-19.

⁸ R. Meyers, *Grundbegriffe, Strukturen und theoretische Perspektiven der Internationalen Beziehungen*, [w:] *Grundwissen Politik*, red. L. Watzal, Bonn 1991, s. 221, *Schriftenreihe der Bundeszentrale für Politischen Bildung*.

uka anglo-amerykańska. Po drugie, powstała w wyniku zapotrzebowania praktyki politycznej z jednoczesnym obciążeniem misją budowania pokojowego środowiska międzynarodowego. W konsekwencji, po trzecie, przedmiotem zainteresowania badawczego stała się przede wszystkim polityka międzynarodowa państw ze szczególną koncentracją na problemie pokoju lub wojny. Oznacza to wąskie ujmowanie przedmiotu badań z zawężeniem ich zakresu podmiotowego do państw, zaś zakresu przedmiotowego do interakcji między państwami w sprawach pokoju lub wojny. W konsekwencji polityka międzynarodowa państw oznaczająca transgraniczne działania ich ośrodków władzy politycznej w wąskim zakresie utrzymywania pokoju lub wypowiedzenia wojny zaczęła w owym czasie określać istotę i specyfikę stosunków międzynarodowych, a przez to warunkować przedmiot badań w ramach nauki o stosunkach międzynarodowych i sposób ich przeprowadzania. Ten kierunek myślenia znajduje potwierdzenie w stanie literatury. Steve Smith pisał, że stosunki międzynarodowe w „klasycznej” postaci skoncentrowane były na analizie przyczyn wojen i warunków pokoju⁹. Z kolei zdaniem Williama Wallace’a stosunki międzynarodowe jako dyscyplina naukowa wyrosły z refleksji o polityce, o wpływaniu na nią i zmienianiu praktyki politycznej¹⁰. Podobne myślenie zaprezentowali Nicholas Rengger i Benedict Thirkell-White¹¹.

Koncentracja w procesie badawczym na państwie i jego politycznych interakcjach z innymi państwami, a więc na wąskim zakresie podmiotowym i przedmiotowym, dokonywała się w środowisku międzynarodowym o specyficznych cechach, określanych niekiedy mianem państwowocentrycznego lub westfalskiego, nazywanego tak od symbolicznej daty zawarcia pokoju westfalskiego w roku 1648. Ład ten, mając na uwadze logikę jego organizacji i funkcjonowania, był spójny, zorganizowany wokół istnienia i działań scentralizowanego państwa narodowego. Jego powstanie zmieniło radykalnie podmiotową strukturę, a w konsekwencji także logikę funkcjonowania środowiska międzynarodowego. Stosunki międzynarodowe zaczęto rozumieć jako stosunki między narodami zorganizowanymi w państwa. Powstał więc system państwowocentryczny, będący jakościową zmianą organizacji życia społecznego w porównaniu z okresem średniowiecza. Powstanie scentralizowanego państwa narodowego oznaczało bowiem konsolidację realizacji takich wartości, jak bezpieczeństwo, ład, stabilność, sprawiedliwość, w ramach jednej spójnej struktury, mającej wyłączność na sterowanie życiem społecznym w ramach określonego terytorium i niezależnej od innych państw. Tę wyłączność „do wewnątrz państwa” i niezależność „na zewnątrz państwa” nazwano suwe-

⁹ S. Smith, *Introduction: Diversity and Disciplinarity in International Relations Theory*, [w:] *International Relations Theories. Discipline and Diversity*, red. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith, Oxford 2013, s. 1.

¹⁰ W. Wallace, *Truth and Power, Monks and Technocrats: Theory and Practice in International Relations Theory*, „Review of International Studies” 1996, Vol. 22, nr 3, s. 301, [online] <http://dx.doi.org/10.1017/S026021050011856X>.

¹¹ N. Rengger, B. Thirkell-White, *Still Critical after all these Years? The Past, Present and Future of Critical Theory in International Relations*, „Review of International Studies” 2007, Vol. 33, Suppl. S1, s. 3 i nast., [online] <http://dx.doi.org/10.1017/S0260210507007371>.

rennością¹². Idea ta stała się główną zasadą organizującą funkcjonowanie westfalskiego, państwowcentrycznego środowiska międzynarodowego¹³. Konsekwencją tego faktu był ograniczony zakres procesów internacjonalizacji, działań i przepływów transgranicznych oraz wyraźne oddzielenie tego, co wewnątrzpaństwowe, od tego, co międzynarodowe.

Istnieje dość znaczna zbieżność poglądów na temat „parametrów”, czyli elementów tworzących „wzorzec” organizacji i funkcjonowania środowiska międzynarodowego nazywany systemem westfalskim. Są to następujące elementy: 1) formą organizacji wspólnot politycznych było scentralizowane państwo narodowe, a ukształtowany system międzynarodowy był systemem państwowcentrycznym; 2) państwa były strukturami terytorialnymi i ich funkcjonowanie wiązało się z uprawnieniami zwierzchnimi w odniesieniu do określonego, zakreślonego precyzyjnie wytyczonymi granicami terytorium; 3) scentralizowane państwa narodowe były suwerenne i suwerennie równe, co oznaczało wyłączność ich uprawnień w odniesieniu do własnego wnętrza i ich niezależność w środowisku międzynarodowym, a więc niepodleganie innej władzy zwierzchniej; 4) stosunki między scentralizowanymi i suwerennymi państwami były regulowane przez prawo międzynarodowe, które w roli spoiwa społeczności międzynarodowej zastąpiło więzi religijne; 5) regulacji funkcjonowania środowiska międzynarodowego służył – obok prawa międzynarodowego – mechanizm równowagi sił¹⁴.

Środowisko międzynarodowe o tak określonych cechach, a więc warstwa ontologiczna nauki o stosunkach międzynarodowych, warunkowało warstwę epistemologiczną, metodologiczną i terminologiczną. Warunkowało koncentrację na państwie i na polityce państw oraz – nie zapominając o zmienności życia społecznego ze swej istoty – na dość statycznej rzeczywistości i statycznym jej ujmowaniu. Warunkowało rozwój teorii stosunków międzynarodowych, rozwój metod badawczych oraz siatki pojęciowej. Realizm i liberalizm jako najbardziej znaczące szkoły myślenia teoretycznego – zwłaszcza realizm – powstały w warunkach westfalskiego systemu stosunków międzynarodowych i w celu wyjaśniania tego systemu. Powstały więc – jak i wiele innych – w rzeczywistości międzynarodowej o określonych „parametrach”, które współcześnie ulegają znaczącej zmianie. Istotnym więc wyzwaniem dla nauki o stosunkach międzynarodowych staje się dostosowanie „oprzyrządowania badawczego” do zmienionej w porównaniu z okresem, w którym ono powstało, i zmieniającej się rzeczywistości międzynarodowej.

Wyróżnikiem dokonującej się zmiany rzeczywistości międzynarodowej ujmowanej niekiedy formułą ładu późnowestfalskiego jest nie tylko zmiana jako taka, ale też

¹² Zob.: T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe. Teorie, systemy, uczestnicy*, Wrocław 2006, s. 252 i nast., *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 2868.

¹³ M. Pietraś, *Hybrydowość późnowestfalskiego ładu międzynarodowego*, [w:] *Późnowestfalski ład...*, s. 57-58.

¹⁴ Zob.: R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe – istota, uwarunkowania, badanie*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, funkcjonowanie*, red. E. Halizak, R. Kuźniar, Warszawa 1994, s. 16; K. Valaskakis, *Westphalia II: The Real Millennium Challenge*, Pari Center for New Learning, [online] <http://www.paricenter.com/library/papers/valaskakis01.php>; M. Pietraś, *Hybrydowość...*, s. 58-59.

zmiana o jakościowych cechach. Nie oznacza ona jednak, że ład westfalski jest całkowicie zastępowany, albo został już zastąpiony, przez ład międzynarodowy o całkowicie nowych „parametrach”. Elementy rzeczywistości westfalskiej funkcjonują obok tej nowej, wcześniej nieznanej, stąd nazwa „ład późnowestfalski”. Jego wyróżnikiem jest więc hybrydowość, łączenie podmiotów, struktur i mechanizmów funkcjonowania środowiska międzynarodowego często o wręcz przeciwnych cechach i logice organizacji. Nie jest to więc środowisko jednorodne, a fakt ten dodatkowo podnosi poziom jego złożoności¹⁵.

Głównym czynnikiem zmiany westfalskiego systemu stosunków międzynarodowych, kształtowania jego hybrydowości i nowej postaci zwanej ładem późnowestfalskim są procesy globalizacji¹⁶. Oznaczają one rozwój zjawisk i procesów o nowych jakościowo cechach, odbiegających od tych charakterystycznych dla westfalskiego systemu stosunków międzynarodowych. Istotę nowej jakości życia społecznego związanej z procesami globalizacji, a zarazem źródło zmiany społeczności międzynarodowej i wyłaniania się hybrydowej konstrukcji późnowestfalskiego ładów międzynarodowych należy upatrywać w „kompresji czasu-przestrzeni”¹⁷. Pogląd ten jest powszechnie podzielany w literaturze naukowej na temat procesów globalizacji. Antony Giddens pisał nawet o wprowadzeniu czwartego wymiaru przestrzeni społecznej w postaci globalnych uwarunkowań, które są względnie pozbawione miejsca, dystansów i granic¹⁸.

Ścieśnienie czasu i przestrzeni przejawia się na wiele różnych sposobów, wyrażających jakościowe zmiany środowiska międzynarodowego i przyczyniających się do jego hybrydowości. Po pierwsze, występuje zjawisko odterytorialnienia (*de-territorialization*) niektórych zjawisk i procesów społecznych. Zachodzą one, zgodnie z tym mechanizmem, bez wyraźnej lokalizacji w terytorialnie określonej przestrzeni globu. Co więcej, istniejące dystanse nie mają żadnego znaczenia dla ich funkcjonowania. Oznacza to wyraźne odstępstwo od charakterystycznej dla westfalskiego systemu stosunków międzynarodowych zasady terytorialności. Zgodnie z nią zjawiska i procesy „przypisane” są do określonego terytorium. Procesy globalizacji uruchamiają zaś interakcje i więzi nie na dystans, „w poprzek” terytorium, ale bez dystansów i relatywnie oderwane od konkretnej lokalizacji¹⁹. W szczególności dotyczy to przepływów w zakresie finansów, kapitału, informacji czy też globalnych, transgranicznych problemów ekologicznych, jak chociażby tych związanych z wyczerpywaniem się warstwy ozonowej czy z perspektywą zmian klimatycznych. Oznacza to zwiększoną przenikalność granic państw i zamazy-

¹⁵ Zob.: M. Pietraś, *Hybrydowość...*

¹⁶ *Tamże*, s. 60.

¹⁷ M. Kempny, *Czy globalizacja kulturowa współdecyduje o dynamice społeczeństw postkomunistycznych?*, „Kultura i Społeczeństwo” 2000, t. 44, nr 1, s. 9.

¹⁸ Cyt. za: M.G. Schechter, *Civil Society and Globalization: The Investigation of Contested Concepts*, [w:] *The Revival of Civil Society. Global and Comparative Perspectives*, red. tenże, Basingstoke 1999, s. 79, *International Political Economy Series*.

¹⁹ J.A. Scholte, *Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization*, [w:] *Globalization. Theory and Practice*, red. E. Kofman, G. Youngs, London 1996, s. 49.

wanie charakterystycznego dla ładu westfalskiego rozgraniczenia tego, co wewnątrzpaństwowe, i tego, co międzynarodowe²⁰.

Mechanizm „odterytorialnienia” w istotny sposób pogłębia hybrydowość stosunków międzynarodowych. Te „tradycyjne”, westfalskie, będące stosunkami międzyterytorialnymi, czyli interakcjami przekraczającymi granice poprzez dystans geograficzny, istnieją obok interakcji i więzi „odterytorialnionych”, rozwijanych niezależnie od odległości terytorialnych. Formułowany jest nawet pogląd, że terytorialnie określone koncepcje miejsca, dystansu i granic nie są adekwatne do opisu „odterytorialnionej” cyberprzestrzeni, globalnego ocieplania klimatu czy przepływów kapitału lub informacji²¹.

„Ścieśnianie” przestrzeni i mechanizm „odterytorialnienia” zjawisk i procesów życia społecznego w warunkach globalizacji nie oznaczają jednak, że czynnik terytorialny przestaje być istotny. Potwierdzeniem tej tezy jest zapotrzebowanie na terytorium w warunkach wzrostu liczby ludności, konflikty etniczne, które mają wymiar terytorialny, produkcja żywności, która w większości przypadków wymaga terytorium i przestrzeni, itd.²² Procesy globalizacji nie eliminują więc całkowicie znaczenia dystansu i granic terytorialnych w stosunkach międzynarodowych. Wprowadzają zaś do nich dodatkową, supraterytorialną przestrzeń, dodatkowy jej wymiar chociażby w postaci cyberprzestrzeni²³. Oznacza to swoiste rozdwojenie, hybrydowość i w konsekwencji współistnienie tradycyjnej, terytorialnie określonej przestrzeni i tej zmodyfikowanej przez procesy globalizacji, względnie pozbawionej miejsca, dystansów i granic, przekształcającej świat w skondensowane, pojedyncze miejsce.

Po drugie, występuje zjawisko transnarodowej przestrzeni społecznej, zgodnie z którym utrzymywane są intensywne interakcje i więzi między grupami społecznymi niezależnie od terytorialnie określonych dystansów i poza kontrolą państw narodowych lub w warunkach ograniczonej kontroli. Mechanizm ten ponownie oznacza odstępstwo od westfalskiego ładu międzynarodowego, gdyż zjawiska i procesy nie tylko nie są zamknięte w terytorialnie określonych granicach państw, ale „wymykają się” spod kontroli ich rządów jako struktur sterowania. Co więcej, w warunkach zwiększonej przenikalności granic i postępującej intensyfikacji charakterystycznych dla procesów globalizacji zjawisk transnarodowych środowisko międzynarodowe wręcz „wlewa” się do wnętrza państw, wpływając na ich funkcjonowanie. Informacja, kapitał, wartości kulturowe, zagrożenia ekologiczne, organizacje terrorystyczne, struktury zorganizowanej przestępczości itd. przecinają granice, tak jak gdyby one nie istniały. To zaś wymaga redefinicji tradycyjnie rozumianej zasady suwerenności, będącej przecież „fundamentem” westfalskiego systemu stosunków międzynarodowych. Część życia społecznego

²⁰ Zob.: M. Pietraś, *Istota i zakres procesów globalizacji*, „Sprawy Międzynarodowe” 2002, nr 2, s. 5-34; tenże, *Globalizacja jako proces zmiany społeczności międzynarodowej*, [w:] *Oblicza procesów globalizacji*, red. tenże, Lublin 2002, s. 35-66.

²¹ J.A. Scholte, *Beyond the Buzzword...*, s. 16.

²² R.N. Rosecrance, *The Rise of the Virtual State. Wealth and Power in the Coming Century*, New York 1999, s. XIV.

²³ J.A. Scholte, *The Globalization of World Politics*, [w:] *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations*, red. J. Baylis, S. Smith, Oxford 1998, s. 18.

bowiem – używając terminologii Jamesa N. Rosenau – przenoszona jest do niesuwerennej przestrzeni (*post-sovereign space*)²⁴. Inna część w dalszym ciągu dzieje się w suwerennej, zamkniętej coraz bardziej porowatymi granicami państw przestrzeni.

Po trzecie, w odniesieniu do procesów globalizacji świat staje się jednym miejscem (*single place*). Zgodnie z tym mechanizmem następuje „odczuwanie” świata niezależnie od dystansów przestrzennych, gdyż jesteśmy jednocześnie „i tu, i tam”. Metafora ta wyraźnie pokazuje zmianę logiki przestrzennej organizacji życia społecznego w warunkach procesów globalizacji. W „klasycznym” westfalskim środowisku międzynarodowym przestrzeń ta ograniczona była granicami państw. Procesy globalizacji zaś znoszą te ograniczenia. O ile bowiem w „terytorialnym” świecie ładu westfalskiego dystanse między państwami znacząco warunkowały możliwość i intensywność kontaktów między państwami i społeczeństwami, to w warunkach globalizacji pojawiają się zjawiska i procesy, które przynajmniej częściowo są niezależne od terytorialnie określonej przestrzeni²⁵ zamkniętej granicami państw. Oznacza to także, że geograficzna lokalizacja państw, granice między nimi stają się mniej istotne dla życia społecznego.

Procesy globalizacji jako czynnik jakościowych zmian warunkujących wyłanianie się późnowestfalskiego środowiska międzynarodowego warunkowane są przez wiele zmiennych. Ich pełne wyjaśnienie wymaga uwzględnienia efektu synergicznego powiązanych z sobą sił politycznych, gospodarczych, technologicznych, ekologicznych, psychologicznych i innych. Odrębnego jednak potraktowania wymagają czynniki: technologiczny i polityczny. Wydaje się bowiem, że do stworzenia nowej jakości życia społecznego, odmiennej od zasad westfalskiego środowiska międzynarodowego, przyczyniło się unikalne w dziejach ludzkości połączenie niespotykanego do tej pory poziomu rozwoju technologicznego z dominującym ładem politycznym, przyzwalającym na zmiany generowane przez czynnik technologiczny.

To przede wszystkim czynnik technologiczny sprawia, że procesy globalizacji, których jakościową cechą jest „ścieśnienie” czasu i przestrzeni, są procesami obiektywnymi i wydaje się, że nieodwracalnymi, niezależnymi od decyzji i działań przywódców poszczególnych państw i związanych z nimi elit politycznych. Oznacza to, że hybrydowość podmiotowej struktury i mechanizmów funkcjonowania środowiska międzynarodowego, w trudnej jednak do przewidzenia perspektywie czasu, będzie zastępowana rozwiązaniami właściwymi dla ładu powestfalskiego.

Przesłanki działania czynnika technologicznego stworzył kumulatywny rozwój techniki i technologii – w istocie – w dotychczasowych dziejach ludzkości. Jednakże w ciągu ostatnich kilku dekad świat przechodził okres znaczącej technologicznej innowacyjności związanej z wchodzeniem w okres technokapitalizmu i wynikającego stąd, nieznanego we wcześniejszych dziejach ludzkości, przyspieszenia historycznego. Jego skutkiem są zmiany organizacji i funkcjonowania życia społecznego w postaci reorgani-

²⁴ J.N. Rosenau, *The Dynamics of Globalization: Toward an Operational Formulation*, „Security Dialogue” 1996, Vol. 27, nr 3, s. 251, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/0967010696027003002>.

²⁵ J.A. Scholte, *Globalization: Prospects for a Paradigm Shift*, [w:] *Politics in Globalized World*, red. M. Shaw, London 1999, s. 11-12, *Routledge Advances in International Relations and Politics*, 8.

zacji gospodarki światowej, ewolucji procesów politycznych, nowych wyzwań dla tożsamości narodowej, nowych możliwości komunikacji i przemieszczania się itd.²⁶, godzące w fundamentalne zasady westfalskiego ładu międzynarodowego, jak chociażby terytorialność i suwerenność.

Zdaniem Jamesa N. Rosenau telewizja satelitarna, internet, światłowody itd. zredukowały dystanse do milisekund. Sprawily, że słowo, idee, obrazy, informacje trafiają do miliardów ludzi. Następuje przyspieszenie zmian organizacji i funkcjonowania życia społecznego. Nowe technologie stymulują cztery równoczesne i z sobą powiązane „rewolucje”. Po pierwsze, tzw. rewolucja umiejętności „zwykłych” ludzi, ich wiedzy, kwalifikacji, przyczyniająca się do budowy ich podmiotowości w życiu społecznym, w tym w stosunkach międzynarodowych. Siła zwykłych ludzi jest istotnym elementem zmiany współczesnych stosunków międzynarodowych. Po drugie, tzw. eksplozja zdolności organizowania się w warunkach rewolucji umiejętności. Lawinowo wzrasta liczba transnarodowych organizacji społeczeństwa obywatelskiego, obrońców praw człowieka, ochrony środowiska naturalnego itd., które chociażby ze względu na utrzymywanie kontaktów poprzez internet zyskały nowe możliwości organizowania się i aktywności. Po trzecie, przewrót w zakresie mobilności, czyli możliwości przemieszczania się jednostek i utrzymywania kontaktów, ale i podejmowania działań w regionach odległych od miejsca pochodzenia. Po czwarte, zmiana struktur organizacji i sterowania życiem społecznym. Obok tradycyjnych struktur hierarchicznych, w wyniku warunkowanych przez nowoczesne możliwości przemieszczania się i komunikowania, rozwijane są struktury horyzontalne, sieciowe²⁷. Te ostatnie potrafią kształtować działania setek organizacji społecznych z poszczególnych państw. Tak ujęta rola czynnika technologicznego relatywizuje znaczenie uwarunkowań politycznych i jednocześnie wskazuje na nieodwracalność procesów globalizacji.

Mając na uwadze wymienione nowe jakościowo cechy środowiska międzynarodowego w warunkach procesów globalizacji, należy wskazać na kilka kolejnych zmian, które znacząco różnią środowisko westfalskie od późnowestfalskiego. Zmiany te z jednej strony prowadzą także do zaniku charakterystycznej dla ładu westfalskiego ostrości podziału na to, co wewnątrzpaństwowe, i to, co międzynarodowe. Z drugiej strony znacząco przyczyniają się do swoistego „odpolitycznienia” stosunków międzynarodowych, coraz szerszego uwzględniania innych płaszczyzn, jak gospodarcza, kulturalna, ekologiczna, społeczna, naukowa itd.

Po pierwsze, kolejną istotną zmianą w funkcjonowaniu późnowestfalskiego środowiska międzynarodowego jest poszerzenie i pogłębienie procesów internacjonalizacji. Są one jednym z warunków transgraniczności stosunków międzynarodowych i oznaczają zamianę tego, co wewnątrzpaństwowe, w element funkcjonowania środowiska międzynarodowego. Wyraźną tendencją jest poszerzanie zakresu przedmioto-

²⁶ D. Kellner, *Globalization and the Postmodern Turn*, [online] <https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/globalizationpostmodernturn.pdf>.

²⁷ J.N. Rosenau, *The Study of World Politics*, t. 1: *Theoretical and Methodological Challenges*, New York 2006, s. 7-8.

wego tych procesów. Dotyczą bowiem handlu, obiegu kapitału, przepływu siły roboczej, cyrkulacji idei, wartości, kultury, obiegu informacji, zagrożeń bezpieczeństwa, takich jak terroryzm czy transnarodowa przestępczość zorganizowana, problemów ekologicznych itd.²⁸ Procesy internacjonalizacji dotyczą więc coraz szerszego zakresu obszarów życia społecznego, a ich cechą jest narastanie intensywności w ramach każdego z wymienionych obszarów. Podlegają także globalizacji i funkcjonowaniu w skali globu. Istotnym ich skutkiem jest narastanie współzależności międzynarodowych, oznaczających taki stan więzi między społeczeństwami i państwami, który sprawia, że zmiany w jednych odczuwane są w innych²⁹. To zaś po raz kolejny potwierdza charakterystyczne dla ładu późnowestfalskiego „nakładanie się” i przenikanie wnętrza państwa i środowiska międzynarodowego oraz poszerzanie zakresu przedmiotowego stosunków międzynarodowych o płaszczyzny inne niż wcześniej dominująca polityczna. Wzrasta znaczenie problemów społecznych i gospodarczych. Podlegając procesom internacjonalizacji, stają się przedmiotem regulacji w ramach decyzji politycznych, a to zaś oznacza wykraczanie poza charakterystyczne dla ładu westfalskiego problemy po prostu lub wojny.

Po drugie, istotnym procesem służącym zacieraniu podziału między państwem i środowiskiem międzynarodowym, a wręcz przyczyniającym się do „nakładania się” i wzajemnego warunkowania tych obszarów, jest rozwój wymienianej już transnarodowej przestrzeni społecznej oznaczającej transgraniczną aktywność podmiotów niepaństwowych. Przyczyniają się one jednocześnie do odchodzenia od charakterystycznej dla ładu westfalskiego państwowcentrycznej podmiotowej struktury środowiska międzynarodowego. W tym kontekście już w końcu lat 80. XX w. Rosenau pisał o bifurkacji podmiotowej struktury środowiska międzynarodowego, a więc rozdzieleniu na „świat państw” i „świat wielocentryczny” złożony z podmiotów transnarodowych³⁰.

Najczęściej do transnarodowych podmiotów międzynarodowych stosunków politycznych zaliczane są korporacje transnarodowe, organizacje pozarządowe upodmiotawiające w stosunkach międzynarodowych społeczeństwo obywatelskie, czyli tzw. NGOs, ruchy wyzwolenicze, organizacje terrorystyczne, struktury zorganizowanej przestępczości, organizacje religijne, międzynarodowe ruchy polityczne, tzw. międzynarodówki partii politycznych³¹. Zaliczane do nich są także różnego rodzaju fundacje podejmujące działania filantropijne oraz transnarodowe sieci terytorialne i tzw. wspól-

²⁸ Zob.: *Internacjonalizacja życia narodów i państw*, red. J. Kukulka, Warszawa 1991.

²⁹ Zob.: R. Kuźniar, *Współzależność jako prawidłowość stosunków międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1988, R. 41, nr 4.

³⁰ J.N. Rosenau, *Global Changes and Theoretical Challenges: Towards a Postinternational Politics for the 1990s*, [w:] *Global Changes and Theoretical Challenges. Approaches to World Politics for the 1990s*, red. E.O. Czempel, J.N. Rosenau, New York 1989, s. 8, *Issues in World Politics*; tenże, *Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity*, Princeton 1990; tenże, *Patterned Chaos in Global Life: Structure and Process in the Two Worlds of World Politics*, „International Political Science Review” 1988, Vol. 9, nr 4, s. 327-364, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/019251218800900404>.

³¹ M. Pietraś, K. Piórko, *Podmioty transnarodowe*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2007, s. 142.

noty epistemiczne. Ich liczba i różnorodność znacząco zmieniają podmiotową strukturę środowiska międzynarodowego, pogłębiając jego poliarchiczność. Staje się ono hiperpoliarchiczne³². Jego decentralizacja jest nie tylko wynikiem istnienia ok. 200 scentralizowanych państw, lecz także setek tysięcy podmiotów transnarodowych.

Wymienione jakościowe zmiany zachodzące w środowisku międzynarodowym sprawiają, że w ładzie późnowestfalskim wzrasta znaczenie zmian zachodzących na poziomie systemu międzynarodowego. Jest to istotna zmiana w porównaniu z ładem westfalskim, w którym dominowały działania podejmowane przez państwa i w sprawach pokoju lub wojny skierowane do innych państw. W badaniach w zakresie nauki o stosunkach międzynarodowych o ile podejmowano analizę na poziomie systemu międzynarodowego, to koncentrowano się przede wszystkim na elementach strukturalnych, jak państwowocentrycznie ujmowana poliarchiczność środowiska międzynarodowego lub jego biegunowość. Pierwszy kierunek myślenia reprezentował Kenneth Waltz³³, zaś drugi m.in. Morton Kaplan³⁴, a w literaturze polskiej także Andrzej Gałganek³⁵.

Nie negując znaczenia wymienionych wcześniej uwarunkowań strukturalnych funkcjonowania systemu międzynarodowego i ich użyteczności w analizie współczesnych stosunków międzynarodowych, należy podkreślić, że w późnowestfalskim systemie wzrasta znaczenie uwarunkowań procesualnych, związanych z jakościowymi zmianami. Wzrasta więc znaczenie występujących na poziomie systemu międzynarodowego procesów globalizacji, aktywności podmiotów transnarodowych, transgranicznych przepływów kapitału, siły roboczej, procesów migracyjnych, zmian ekologicznych, takich chociażby jak zmiany klimatu, czy zagrożenia terrorystycznego³⁶.

Logikę argumentacji na rzecz jakościowych zmian systemowych uwarunkowań środowiska międzynarodowego i wzrostu znaczenia tych „procesualnych” kosztem tych „strukturalnych” trafnie uchwycił Oliver Richmond (rys. 1)³⁷. Jego zdaniem po zakończeniu zimnej wojny w środowisku międzynarodowym mamy do czynienia ze zmianą logiki sił funkcjonujących na poziomie systemu międzynarodowego. W okresie zimnej wojny dominowały siły związane z funkcjonowaniem państwa, jego potencjałem, a w konsekwencji np. z biegunowością środowiska międzynarodowego. Dominowały więc uwarunkowania „strukturalne”. Zaś po zakończeniu zimnej wojny, ale przede wszystkim w konsekwencji narastających procesów globalizacji, funkcjonowanie państwa jest warunkowane procesami zachodzącymi na poziomie środowiska międzynarodowego w skali globu lub regionu oraz procesami na poziomie lokalnym, a związanymi

³² Zob.: M. Pietraś, *Hiperpoliarchiczność transnarodowej przestrzeni społecznej*, [w:] *W kręgu nauki...*, s. 51-68.

³³ Zob.: K. Waltz, *Theory of International Politics*, Boston 1979.

³⁴ M. Kaplan, *System and Process in International Politics*, New York 1964, *Science Editions*.

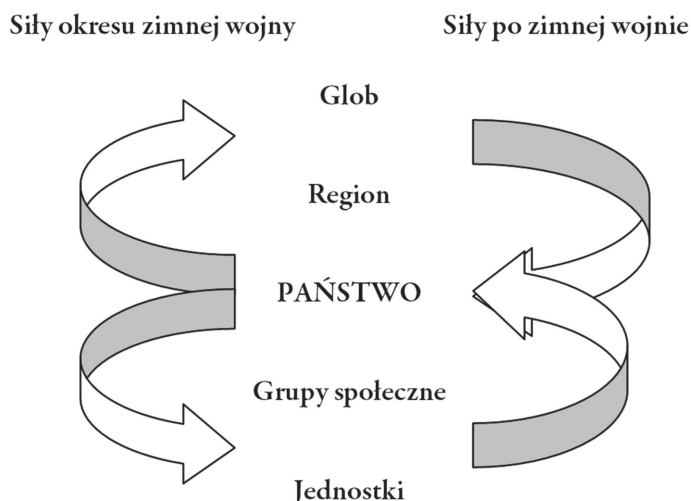
³⁵ A. Gałganek, *Zmiana w globalnym systemie międzynarodowym. Supercykle i wojna hegemoniczna*, Poznań 1992, *Nauki Polityczne*, nr 13.

³⁶ Zob.: M. Pietraś, *Dynamika globalnego środowiska międzynarodowego. Analiza uwarunkowań systemowych*, [w:] *Demokratyczna Polska w globalizującym się świecie. I Ogólnopolski Kongres Politologii, Warszawa, 22-24 września 2009*, red. nauk. K.A. Wojtaszczyk, A. Mirska, Warszawa 2009, s. 17-45.

³⁷ O. Richmond, *Maintaining Order, Making Peace*, New York 2002, s. 35 i nast., *Global Issues*.

przede wszystkim z aktywnością podmiotów transnarodowych. Dominują więc uwarunkowania o charakterze „procesualnym”³⁸.

Rys. 1. Siły w globalnym systemie stosunków międzynarodowych

Źródło: O. Richmond, *Maintaining Order, Making Peace*, New York 2002, s. 37, *Global Issues*.

Koncentracja na jakościowych zmianach na poziomie systemu międzynarodowego nie oznacza pomijania państwa jako głównej formy organizacji życia społecznego, jako podmiotu polityki i władzy politycznej, znaczenia polityki zagranicznej, a w konsekwencji i płaszczyzny politycznej stosunków międzynarodowych. Należy jednak podkreślić, że jakościowe zmiany środowiska międzynarodowego identyfikowane z łańcem późnowestfalskim tworzą nowe środowisko funkcjonowania państw, wymuszając procesy adaptacyjne. Zmienia się proces decyzyjny w polityce zagranicznej państwa³⁹, a także organizacja i funkcjonowanie dyplomacji⁴⁰. Istotnym problemem badawczym staje się problem nieefektywności struktur sprawowania władzy wielu państw, zamiany ich funkcji w dysfunkcje, nazywany ich upadaniem⁴¹.

W zmieniającej się radykalnie rzeczywistości międzynarodowej istotnym problemem – także badawczym – staje się sterowanie tą rzeczywistością. Cechą tego procesu

³⁸ Także: M. Pietraś, *Dynamika globalnego...*, s. 21.

³⁹ Zob.: T. Pugaczewicz, *Mechanizm kształtowania polityki Stanów Zjednoczonych Ameryki wobec regionu Morza Kaspijskiego po 1991*, Kraków 2014, niepublikowana rozprawa doktorska.

⁴⁰ Zob.: B. Surmacz, *Ewolucja współczesnej dyplomacji. Aktorzy, struktury, funkcje*, Lublin 2015.

⁴¹ Zob.: G. Gil, *Upadanie państwa w stosunkach międzynarodowych po zimnej wojnie*, Lublin 2015; *Problem upadku państw w stosunkach międzynarodowych*, red. A. Mania, R. Kłosowicz, Kraków 2012, *Studia nad Rozwojem*; S. Bieleń, *Państwa upadłe*, [w:] *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, red. J. Symonides, Warszawa 2006.

jest hybrydowość struktur i mechanizmów łączących te powstałe w ładzie westfalskim z tymi powstającymi w ładzie późnowestfalskim. Mechanizmy i struktury ukształtowane w warunkach westfalskiego ładu międzynarodowego związane były głównie z hegemoniczną, ale i imperialną dominacją mocarstw, mechanizmem równowagi sił, a w późniejszym okresie także z rozwojem instytucji w postaci organizacji międzyrządowych i regulacji prawnomiędzynarodowych. Należy jednak pamiętać, że procesy globalizacji warunkujące wyłanianie się późnowestfalskiego ładu międzynarodowego nie eliminują całkowicie wzmiankowanych mechanizmów i struktur sterowania charakterystycznych dla westfalskiego ładu, lecz dodają do nich nowe. Występują tu więc elementy ciągłości i zmiany, ale i hybrydowości funkcjonujących rozwiązań⁴².

W warunkach dalszego istnienia i funkcjonowania „westfalskich” struktur i mechanizmów sterowania środowiskiem międzynarodowym w postaci hegemonii mocarstw, mechanizmu równowagi sił, prawa międzynarodowego i instytucji międzynarodowych, w tym reżimów międzynarodowych⁴³, kształtowane są te „późnowestfalskie”. Ich swoistym „hasłem wywoławczym” jest idea globalnego zarządzania (*global governance*)⁴⁴. Jest ono wynikiem – jak podkreślają Tanja Brühl i Volker Rittberger – niehierarchicznej sieci międzyrządowych i transnarodowych instytucji. Jego wyróżnikiem, w przeciwieństwie do charakterystycznego dla westfalskiego ładu sterowania środowiskiem międzynarodowym, jest coraz szersze uwzględnianie podmiotów niepaństwowych, a w efekcie tworzenie struktury hybrydowej. Ponadto zarządzanie to w warunkach charakterystycznego dla procesów globalizacji przenikania wnętrza państwa i środowiska międzynarodowego staje się zarządzaniem wielopoziomowym. Realizowane jest bowiem nie tylko na poziomie rządów, lecz także na poziomie lokalnym, regionalnym oraz globalnym⁴⁵. Istotnym uzupełnieniem – choć są także autonomicznymi rozwiązaniami – struktur *global governance* stały się struktury sieciowe tworzone przez organizacje społeczeństwa obywatelskiego⁴⁶.

Identyfikując – stojące się przedmiotem badań – zmiany stosunków międzynarodowych o jakościowych cechach ujmowane formułą ładu późnowestfalskiego, należy podkreślić, że w środowisku akademickim narasta świadomość skutków tych zmian dla prowadzonych badań oraz świadomość dotychczasowych ich niedostatków. Anthony Giddens⁴⁷ z perspektywy socjologicznej, a David Held⁴⁸ z perspektywy polito-

⁴² Zob.: M. Pietraś, *Hybrydowość...*

⁴³ Zob.: tenże, *Teoria i praktyka reżimów międzynarodowych*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Wokół zagadnień teoretycznych*, red. K. Kącka, Toruń 2014, s. 15-71.

⁴⁴ Zob.: K. Marzęda-Młynarska, *Globalne zarządzanie bezpieczeństwem żywnościowym na przełomie XX i XXI wieku*, Lublin 2014; M. Zachara, *Global governance. Ład międzynarodowy po zakończeniu stulecia Ameryki*, Kraków 2012, *Momentum*.

⁴⁵ T. Brühl, V. Rittberger, *From International to Global Governance: Actors, Collective Decision-making, and United Nations in the World of Twenty-first Century*, [w:] *Global Governance and the United Nations System*, red. V. Rittberger, Tokyo–New York 2001, s. 2.

⁴⁶ Zob.: E. Panas, *Soft power transnarodowych organizacji społeczeństwa obywatelskiego*, Lublin 2013, niepublikowana rozprawa doktorska.

⁴⁷ A. Giddens, *Runaway World. How Globalisation Is Reshaping Our Lives*, London 1999.

⁴⁸ D. Held, *A Globalizing World? Culture, Economics and Politics*, London 2004, *Introduction to the Social Sciences*.

logicznej zwrócili uwagę na fakt, że w kontekście procesów globalizacji – będących głównym czynnikiem zmiany i wyłaniania się ładu późnowestfalskiego – nauka o stosunkach międzynarodowych była zbyt skoncentrowana na państwie jako podmiocie polityki i formie organizacji życia społecznego, a przez to miała i ma ograniczone możliwości zrozumienia zmiany dokonującej się we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Dzieje się tak, gdyż współcześnie – jak podkreśla Ronen Palan – stosunki międzynarodowe nie są ograniczone do relacji wojny i pokoju. Stały się zaś [...] *gigantycznym pasem transmisyjnym rozprzestrzeniania idei, zachowań, norm, instytucji*⁴⁹.

R.J. Vincent już na początku lat 80. XX w. podkreślił, że w nauce o stosunkach międzynarodowych długo zaniedbywano problem zmiany jako przedmiotu badań⁵⁰. Robert Gilpin, w tym samym czasie próbując – jak się wydaje – wyjaśnić to zjawisko, podkreślił, że w procesach badań w młodych dyscyplinach to, co statyczne, ma pierwszeństwo przed tym, co dynamiczne⁵¹. Myślenie to potwierdzili Barry Buzan i R.J. Barry Jones. Ich zdaniem istniejące podejścia teoretyczne koncentrują się na kontynuacji kosztem zmiany⁵². Tymczasem – jak podkreśla Ole Waever wiele lat później – procesy globalizacji „wywróciły” dotychczasowe rozumienie tego, co wewnątrzpaństwowe, i tego, co międzynarodowe. Nowa rzeczywistość jest wyzwaniem dla dyscypliny, a nie zapowiedzią jej końca. Podobnie fragmentacja obszaru badań⁵³. Cytowany już Ronen Palan uważa, że nauka o stosunkach międzynarodowych jako dyscyplina podlega bifurkacji na nurt ortodoksyjny i nurt krytyczny. Zaś wielość szkół myślenia, podejść teoretycznych, debat metodologicznych jest cechą dyscypliny w procesie zmiany⁵⁴. Zmiana dyscypliny warunkowana jest zmianą rzeczywistości międzynarodowej. Kształtuje się nowa, jak to ujął Felix Grenier, „hybrydowa tożsamość”⁵⁵.

WARSTWA EPISTEMOLOGICZNA

Analiza warstwy epistemologicznej oznacza koncentrację na teoriach stosunków międzynarodowych ze szczególnym uwzględnieniem ich ewolucji i potencjału wyjaśniania, interpretacji czy zrozumienia zmieniającej się późnowestfalskiej rzeczywistości.

⁴⁹ R. Palan, *Transnational Theories of Order and Change: Heterodoxy in International Relations Scholarship*, „Review of International Studies” 2007, Vol. 33, Suppl. S1, s. 47, [online] <http://dx.doi.org/10.1017/S0260210507007395>.

⁵⁰ R.J. Vincent, *Change and International Relations*, „Review of International Studies” 1983, Vol. 9, nr 1, s. 63.

⁵¹ R. Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge 1981, s. 4.

⁵² *Change and the Study of International Relations. The Evaded Dimension*, red. B. Buzan, R.J. Barry Jones, London 1981, s. 2.

⁵³ O. Waever, *Still a Discipline after All these Debates?*, [w:] *International Relations Theories...*, s. 311.

⁵⁴ R. Palan, *Transnational Theories...*, s. 48-49.

⁵⁵ F. Grenier, *An Eclectic Fox: IR for Restrictive Discipline to Hybrid and Pluralist Field*, „International Relations” 2015, Vol. 29, nr 2, s. 250, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/0047117815585888b>.

stości międzynarodowej. Teorie traktowane są jako integralny i niezbędny element dyscypliny naukowej – tu nauki o stosunkach międzynarodowych. Istnieje zgoda co do tego, że teoria, wywodząca się z greckiego *theoria*⁵⁶, jest rodzajem abstrahowania złożonej rzeczywistości i próbuje dostarczyć uogólnień na temat przedmiotu badań⁵⁷, stając się koniecznym narzędziem badawczym, umożliwiającym ujawnianie relacji między zjawiskami pozornie odległymi⁵⁸. To zaś istotnym czyni problem relacji między teorią jako abstrahowaniem a dynamiczną, zmienną rzeczywistością międzynarodową.

W jakim zakresie zmiana rzeczywistości znajduje odzwierciedlenie w abstrahowaniu? Pytanie to jest tym bardziej zasadne, że współcześnie nauka o stosunkach międzynarodowych podlega presji zmiany nie tylko przedmiotu badań, szybko zmieniającego się, „rozciągającego się” w obszarze tego, co transgraniczne, obejmującego zjawiska o nowych jakościowo cechach, ale wymagającego też dostosowania „oprządkowania” teoretycznego i metodologicznego do zachodzących zmian i wykraczania poza wcześniejszą, także teoretyczną, koncentrację na polityce międzynarodowej. Jednakże świadomości potrzeby adaptacji, a więc zmiany podstaw teoretycznych i dostosowania ich do późnowestfalskiej rzeczywistości, sprawia, że mamy do czynienia z pytaniami o możliwy koniec teorii stosunków międzynarodowych⁵⁹ albo o okres przejściowy w jej adaptacji do zmienionej rzeczywistości⁶⁰, tym bardziej że akceptowaną rolę teorii ma być pełnienie funkcji narzędzia umożliwiającego identyfikację tego, co ważne, w stosunkach międzynarodowych⁶¹. Bezwzględnym warunkiem pełnienia przez teorię tej funkcji jest jej dostosowanie do zmiany rzeczywistości.

Niezależnie od rodzajów teorii, tych wyjaśniających czy tych modelujących, istnieje zgoda co do istoty teorii w badaniach politologicznych. Rozumiana jest ona jako usystematyzowane refleksje o zjawiskach, które teorie wyjaśniają i pokazują, jak są z sobą powiązane, a czynią to w sposób przemyślany i uporządkowany⁶².

Cechą rozwoju nauki o stosunkach międzynarodowych jest pluralizm teorii⁶³. Jeszcze na początku lat 80. XX w. Kenneth Waltz pisał, że mamy do czynienia z prolife-

⁵⁶ Zob.: J. Hudzik, *Teoria polityki w komentarzach filozoficznych i metodologicznych*, [w:] *Czym jest teoria w politologii?*, red. Z. Blok, Warszawa 2011, s. 111.

⁵⁷ T. Dunne, L. Hansen, C. Wight, *The End of International Relations Theory?*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, s. 407, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113495485>.

⁵⁸ B. Krauz-Mozer, *Teoretyzowanie w politologii u progu XXI wieku*, [w:] *Czym jest teoria...*, s. 42.

⁵⁹ *Tamże*.

⁶⁰ Ch. Sylvester, *Experiencing the End and Afterlives of International Relations/Theory*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, s. 610, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113494322>.

⁶¹ T. Dunne, L. Hansen, C. Wight, *The End of...*, s. 410.

⁶² J.E. Dougherty, R.L. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations. A Comprehensive Survey*, New York 1997, s. 15.

⁶³ Przegląd teorii zob.: J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007.

racją teorii⁶⁴. Zaś Stephen Walt w końcu XX w. w artykule pod wymownym tytułem *International Relations: One World, many Theories*, wskazując na istniejące ograniczenie pluralizmu teoretycznego poprzez fakt dominacji realizmu i wykorzystywania go jako najbardziej użytecznego narzędzia badawczego, podkreślił, że istniejące teorie pełnią funkcję wspomnianej już „skrzynki z narzędziami”⁶⁵. Tworzą one intelektualny pluralizm w nauce o stosunkach międzynarodowych, umożliwiając dokonywanie wyboru teorii w zależności od przedmiotu badań, oczekiwanych wyników czy innych preferencji⁶⁶.

Cechą obecnego etapu rozwoju teorii jest pogłębianie pluralizmu teoretycznego w wyniku podejmowanych prób wyjaśniania jakościowych zmian środowiska międzynarodowego, uwzględniania uwarunkowań społecznych zmieniających środowisko międzynarodowe⁶⁷. Sytuacja ta oceniana jest pozytywnie. Podkreśla się potrzebę otwartości wobec teoretycznych propozycji, gdyż tylko pluralizm teorii umożliwia wyjaśnianie coraz bardziej złożonej rzeczywistości międzynarodowej. Formułowane jest jednak pytanie o możliwe skutki pluralizmu teoretycznego dla teoretycznej spójności dyscypliny oraz ewentualne granice tego zjawiska. Zapytano nawet o możliwość przyjęcia strategii „rozkwitania tysięcy teoretycznych kwiatów”⁶⁸.

Tim Dunne, Lene Hansen i Colin Wight słusznie przyczyn teoretycznego pluralizmu, teoretycznej fragmentacji nauki o stosunkach międzynarodowych poszukują w czynnikach strukturalnych – jak to ujmują – stosunków międzynarodowych, a więc w ich fragmentacji, a w konsekwencji fragmentacji obszarów badawczych. Inaczej mówiąc, fragmentacja rzeczywistości międzynarodowej jako przedmiotu badań, a więc warstwy ontologicznej, powoduje fragmentację procesu badawczego, pluralizm częściowych teorii, a więc fragmentację warstwy epistemologicznej. Po pierwsze, podkreślają, że system międzynarodowy podlega zmianie, a będąc otwartym na nowe zjawiska i procesy, staje się coraz bardziej złożony, tworząc *organized complexity*. Po drugie, stosunki międzynarodowe obejmują niemalże wszystkie obszary aktywności społecznej⁶⁹, jak polityczna, gospodarcza, kulturowa, energetyczna, ekologiczna, sportowa, w zakresie praw człowieka itd., a każdy z tych obszarów z jednej strony przenika i warunkuje pozostałe, czyniąc życie społeczne na poziomie środowiska międzynarodowego coraz bardziej współzależnym. Z drugiej jednak strony każdy z wymienionych obszarów, mimo narastających współzależności, podlega autonomizacji, zyskuje indywidualne cechy co do problemów wymagających rozwiązania i stających się przedmiotem badań, podlega indywidualnym regulacjom normatywnym i rozwiązaniom instytucjonalnym itd. Pluralizm problemów i ich indywidualizacja w ramach postępującej złożo-

⁶⁴ K. Waltz, *The Spread of Nuclear Weapons. More May Be Better*, London 1981, *Adelphi Papers*, 171, cyt. za: T. Dunne, L. Hansen, C. Wight, *The End of...*, s. 412.

⁶⁵ S. Walt, *International Relations...*, s. 42-43.

⁶⁶ S. Smith, *Introduction...*, s. 4.

⁶⁷ T. Dunne, L. Hansen, C. Wight, *The End of...*, s. 405.

⁶⁸ *Tamże*, s. 416.

⁶⁹ *Tamże*, s. 417.

ności rzeczywistości międzynarodowej tworzy zapotrzebowanie na „indywidualizację” – oczywiście w ramach dyscypliny – procesu badawczego, stosowanych metod, podejść teoretycznych. Fragmentacja rzeczywistości społecznej, a więc warstwy ontologicznej, warunkuje fragmentację procesu badawczego, a więc warstwy epistemologicznej.

Wymienieni autorzy uznali jednak, że sytuacja „tysiąca teoretycznych kwiatów” może być problemem dla rozwoju dyscypliny, gdyż może przyczyniać się do relatywizacji istniejących podejść teoretycznych. W celu uniknięcia takiej sytuacji zaproponowali zmierzanie w kierunku rozwiązania nazwanego integracyjnym pluralizmem. Ma oznaczać on akceptację i ochronę szerokiego spektrum podejść teoretycznych, uznając je za rodzaj wartości umożliwiającej bardziej wszechstronne ujmowanie złożonej rzeczywistości. Nie oznacza zaś podporządkowania licznych teorii jednej dominującej⁷⁰. Badacze sugerują, aby czynnikiem zapewniającym spójność dyscypliny stała się jedność metod badawczych. Tworzą one analityczne narzędzia badania rzeczywistości, rozwiązywania sporów teoretycznych, a jednocześnie integrują dyscyplinę. Formułują nawet pogląd, że jedność metod może wręcz prowadzić do teoretycznej konwergencji w ramach nauki o stosunkach międzynarodowych. Odwołują się do poglądów wyrażanych już w końcu XIX w., że jedność nauki wyraża się w jej metodzie. A stąd teoretyczny pluralizm nauki o stosunkach międzynarodowych może być akceptowany w ramach jej jedności metodologicznej⁷¹.

Istotnym elementem, niezależnie od różnorodności ocen, rozwoju warstwy epistemologicznej nauki o stosunkach międzynarodowych, istniejącego pluralizmu teorii są wielkie debaty nazywane debatami interparadygmatycznymi, swoistymi „-izm”, jak chociażby idealizm, realizm, neorealizm, strukturalizm, konstruktywizm, feminizm. Określane są nawet mianem jej „rdzenia intelektualnego”⁷². Akcentując ich znaczenie, David Lake podkreślił, że stały się one niekiedy sporem o prawdę, a identyfikacja z określonym paradygmatem stawiała się dla niektórych badaczy rodzajem wyznania wiary⁷³. Ich liczba jest przedmiotem dyskusji. Jednakże bez większego sprzeciwu badaczy stosunków międzynarodowych akceptowana jest liczba czterech debat, jako tych, które odegrały istotną rolę w rozwoju dyscypliny⁷⁴. Należy jednak pamiętać, że zdecydowana większość z nich – o ile nie wszystkie – była prowadzona w rzeczywistości westfalskiego ładu międzynarodowego. Należy zauważyć, że wraz z kolejną „generacją” debat interparadygmatycznych wzrasta zakres uwzględniania w nich zjawisk charakterystycznych dla ładu późnowestfalskiego, a także sposobów myślenia umożliwiających ich wyjaśnianie, interpretację lub zrozumienie.

⁷⁰ Tamże, s. 416-417.

⁷¹ Tamże, s. 415-416.

⁷² O. Waever, *Still a Discipline...*, s. 306.

⁷³ D. Lake, *Theory is Dead, Long Live Theory: The End of the Great Debates and the Rise of Eclecticism in International Relations*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, s. 580, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113494330>.

⁷⁴ Zob.: O. Waever, *The Rise and Fall of the Interparadigm Debate*, [w:] *International Theory. Positivism and beyond*, red. S. Smith, K. Booth, M. Zalewski, Cambridge 1996, s. 149-185; M. Kurki, C. Wight, *International Relations and Social Science*, [w:] *International Relations Theories...*, s. 16.

Pierwsza debata toczyła się między idealistami i realistami, a rozpoczęła się w końcu lat 30. XX w. Niezależnie od znaczących różnic dzielących obie szkoły teoretycznego myślenia dotyczyła przede wszystkim wyjaśniania charakterystycznej dla ładu westfalskiego polityki międzynarodowej, a więc stosunków między państwami. Jak podkreślił Stefano Guzzini, wprowadziła istotną dychotomię do interpretacji stosunków międzynarodowych, a dokładniej polityki międzynarodowej, przez praktyków. Wyraźnie bowiem odróżniała sferę dyplomacji od sfery stosunków wojskowych oraz sferę prawa międzynarodowego od doświadczenia historycznego⁷⁵. Idealiści wywodzili się z prawa międzynarodowego i reprezentowali wiarę w instytucje międzynarodowe, wartości i regulacje prawne. Realisci preferowali zaś koncentrację na państwie, jego interesach zdefiniowanych w kategoriach siły i mechanizmie równowagi sił jako sposobie organizacji środowiska międzynarodowego⁷⁶. Nie można zapominać, że obie szkoły myślenia ukształtowane w warunkach ładu westfalskiego wywarły i do dziś wywierają – zwłaszcza realizm – wpływ na rozwój nauki o stosunkach międzynarodowych i badanie rzeczywistości międzynarodowej. Gdy powstawały, aspirowały do całościowego wyjaśniania stosunków międzynarodowych. Współcześnie, w warunkach ładu późnowestfalskiego, mogą być jedynie teoriami częściowymi, wyjaśniającymi wybrane działania, zjawiska itd. coraz bardziej złożonej rzeczywistości międzynarodowej.

Druga debata punkt kulminacyjny osiągnęła w latach 60. XX w. Toczyła się między tradycjonalistami, a więc realistami i idealistami, a behawiorystami. Dotyczyła przede wszystkim metod badawczych. Zwolennicy behawioralnej rewolucji uważali, że nauka o stosunkach międzynarodowych może się dalej rozwijać tylko wówczas, jeżeli w procesie badawczym odwoła się do modeli stosowanych w naukach przyrodniczych. W warstwie filozofii nauki myślenie o procesie badawczym zostało wówczas zdominowane przez pozytywizm. Jego zwolennicy uważali, że wiedza naukowa jest jedynie wynikiem gromadzenia danych, które można obserwować. Uważano, że zgromadzenie wystarczających danych ma prowadzić do formułowania wniosków na temat wzorców zachowań głównie państw oraz poszukiwania prawidłowości funkcjonowania i ewolucji stosunków międzynarodowych. Podstawę wiedzy tworzyło zaś mierzenie zjawisk i ich kwantyfikowanie⁷⁷.

Oceniając drugą debatę, należy wyraźnie podkreślić, że zmiana metod badawczych nie zmieniała przedmiotu badań. Była to koncentracja przede wszystkim na państwach i ich zachowaniach w środowisku międzynarodowym. Przedmiotem wyjaśniania był więc westfalski ład międzynarodowy. Do tego metoda obserwacji, kwantyfikacji i koncentracji na pojedynczych zjawiskach nie wydaje się sprzyjać analizie tego, co mogło tworzyć zjawiska o nowych jakościowo cechach, które w owym czasie o ile występowały, to „ze śladową” intensywnością.

⁷⁵ S. Guzzini, *The Ends of International Relations Theory: Stages of Reflexivity and Modes of Theorizing*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, s. 523, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113494327>.

⁷⁶ Zob.: J. Czaputowicz, *Teorie...*

⁷⁷ Zob.: M. Kurki, C. Wight, *International Relations...*, s. 18.

Trzecia debata interparadygmatyczna w nauce o stosunkach międzynarodowych prowadzona była w latach 70. i w początkach lat 80. XX w. O ile jednak w debacie pierwszej i drugiej „linia intelektualnego frontu” i „strony konfliktu” były dość jednoznacznie wytyczone i określone, to za sprawą pogłębiania pluralizmu teorii w nauce o stosunkach międzynarodowych w odniesieniu do trzeciej debaty jest to utrudnione, ale jednak nie niemożliwe. Dają się wyodrębnić trzy, jak się wydaje, dominujące wówczas szkoły myślenia: neorealizm, strukturalizm, nazywany także neomarksizmem, oraz pluralizm⁷⁸. Nie były one jednak jedyne.

Uczestnicy tej debaty znacząco odeszli od tematyki metodologicznej i przedmiotem wyjaśniania czynili problemy funkcjonowania środowiska międzynarodowego. Neorealizm koncentrował się na strukturalnych, funkcjonujących na poziomie systemu międzynarodowego uwarunkowaniach stosunków międzynarodowych, pluralizm eksponował różnorodność podmiotów stosunków międzynarodowych, zaś strukturalizm, uogólniając, dysproporcje w poziomie rozwoju i ich przyczyny. Myślenie „od strony” systemu międzynarodowego o aktywności podmiotów niepaństwowych czy o przyczynach dysproporcji w poziomie rozwoju oznaczało odchodzenie od myślenia o stosunkach międzynarodowych w kategoriach polityki międzynarodowej, a więc koncentracji na państwie i jego działaniach. Było to jednak uwzględnianie pojedynczych zjawisk czy sposobów myślenia ważnych dla przyszłych jakościowych zmian stosunków międzynarodowych.

Czwarta debata rozpoczęła się w połowie lat 80. XX w. Zdaniem Davida Lake’a może być rozumiana jako pogłębienie fragmentacji obszaru badawczego na wiele nakładających się grup teoretycznego myślenia o własnej tożsamości, dążących do akceptacji własnego myślenia w jednoczesnej opozycji do pozostałych⁷⁹. Po raz kolejny pogłębiało to pluralizm szkół teoretycznego myślenia, a jednocześnie czyniło coraz trudniejszym identyfikację podziałów w teoretycznej debacie. Milja Kurki i Colin Wight zaproponowali uznanie, że była/jest to debata między: 1) wyjaśnianiem i rozumieniem stosunków międzynarodowych; 2) pozytywizmem i popozytywizmem; 3) racjonalizmem i refleksyjnością⁸⁰. Głównym przedmiotem debaty był/jest przede wszystkim spór o to, co to jest nauka, czym jest wiedza naukowa, a także jak poznawać stosunki międzynarodowe, zaś w mniejszym stopniu jakie one są, jak się zmieniają.

Rozróżnienie wyjaśniania i rozumienia – inspirując się pracami Maxa Webera – w nauce o stosunkach międzynarodowych spopularyzowali na początku lat 90. XX w. Martin Hollis i Steve Smith⁸¹, zaś w badaniach politologicznych w Polsce podjęła Teresa Łoś-Nowak⁸². Teoretycy „eksplanacyjni” – inspirowani pozytywizmem – dążą do

⁷⁸ Zob.: *tamże*, s. 19; L. Pastusiak, *Współczesne paradygmaty teoretyczne stosunków międzynarodowych*, „Studia Nauk Politycznych” 1986, nr 6, s. 136 i nast.

⁷⁹ D. Lake, *Theory is Dead...*, s. 570.

⁸⁰ M. Kurki, C. Wight, *International Relations...*, s. 19-22.

⁸¹ M. Hollis, S. Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford 1990.

⁸² T. Łoś-Nowak, *Wyjaśnić czy interpretować? Dylematy i wyzwania czwartej debaty interparadygmatycznej*, „Stosunki Międzynarodowe” 2009, nr 1-2.

naśladowania nauk przyrodniczych w warstwie metodologicznej, poszukiwania ogólnych przyczyn i prawidłowości. Zaś zwolennicy rozumienia koncentrują się na analizie języka, powodów, przekonań, znaczenia nadawanego przez podmioty życia społecznego. To te elementy dla zwolenników tego kierunku myślenia są najistotniejsze w ontologicznej warstwie życia społecznego. Z kolei teoretycy „eksplanacyjni”, nie negując znaczenia tych elementów, warstwę ontologiczną redukują do tego, co może być zaobserwowane i zmierzone. Taka odmienność stanowisk ontologicznych prowadzi do odmienności stosowanych metod. Zwolennicy wyjaśniania stosują metody ilościowe, obserwację i dążą do poszukiwania prawidłowości w rzeczywistości międzynarodowej, zaś zwolennicy rozumienia preferują metody jakościowe, myślenie historyczne i dyskursywne, a w konsekwencji interpretację tego, co nie jest możliwe do zaobserwowania. Z myśleniem w kategoriach rozumienia we współczesnej nauce o stosunkach międzynarodowych związany jest konstrukttywizm.

Z pewnym uproszczeniem debata między pozytywizmem i popozytywizmem oraz racjonalizmem i myśleniem refleksyjnym „nakłada się” na wcześniej omawianą debatę między wyjaśnianiem i rozumieniem. Pozytywizm i racjonalizm są bliskie wyjaśnianiu, zaś popozytywizm i myślenie refleksyjne są bliskie koncentrowaniu się w procesie badawczym na rozumieniu⁸³. Odrębnym jednak problemem jest użyteczność wymienionych orientacji teoretycznych składających na czwartą debatę interparadygmatyczną w wyjaśnianiu jakościowych zmian w środowisku międzynarodowym identyfikowanych z ładem późnowestfalskim. Trudno o jednoznaczną odpowiedź, tym bardziej że głównym problemem w tych debatach stał się sposób prowadzenia badań, a nie przedmiot badań. Pytanie to zaś jest o tyle istotne, że zwłaszcza od drugiej połowy lat 90. XX w. – także w Polsce⁸⁴ – ważnym przedmiotem badań w nauce o stosunkach międzynarodowych stały się procesy globalizacji, będące głównym czynnikiem, ale i sposobem przejawiania się jakościowych zmian w stosunkach międzynarodowych i wyłaniania się późnowestfalskiego ładu międzynarodowego. Mając na uwadze złożoność tych zmian i ich jakościowy charakter, wydaje się, że i myślenie wyjaśniające, i myślenie skoncentrowane na rozumieniu oraz interpretacji wykazują ograniczoną użyteczność w procesie badania późnowestfalskiego ładu międzynarodowego przede wszystkim z uwagi na koncentrację na cząstkowych zjawiskach, procesach, działaniach.

Rekonstrukcja czwartej debaty interparadygmatycznej nie oznacza, że tematyka procesów globalizacji i wyłaniającego się ładu późnowestfalskiego całkowicie się nie pojawiła⁸⁵. Zmiany jakościowe środowiska międzynarodowego wśród badaczy stosunków międzynarodowych zaczęły stymulować pytania o to, czy dotychczasowe „oprządkowanie intelektualne” dyscypliny w postaci szkół myślenia, stosowanych metod badawczych jest wystarczające do badania tych zmian. Zainicjowana debata – czy piąta? –

⁸³ M. Kurki, C. Wight, *International Relations...*, s. 21-22.

⁸⁴ Zob.: *Oblicza procesów...*; M. Pietraś, *Istota i zakres...*; *Globalizacja a stosunki międzynarodowe*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, J. Symonides, Warszawa 2004.

⁸⁵ Zob. dyskusję na ten temat: M. Pietraś, *Paradygmat globalizacji in statu nascendi*, [w:] *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku. Wizje, koncepcje, paradygmaty*, red. R. Kuźniar, Warszawa 2005, s. 145-148.

zaczęła się toczyć między zwolennikami wystarczalności dotychczasowych podejść teoretycznych, ukształtowanych w westfalskim ładzie międzynarodowym, których James Mittelman nazwał „trzymaczami” (*keepers*)⁸⁶, a zwolennikami kształtowania nowego paradygmatu badawczego na potrzeby badania nowej rzeczywistości międzynarodowej, których Kenneth Waltz nazwał „globalistami” (*globalizers*)⁸⁷.

Nurt „trzymaczy” jest zróżnicowany. W jego skład wchodzi przedstawiciele różnych orientacji badawczych. Należą do nich neorealiści, zwolennicy teorii współzależności, zwolennicy neoliberalnego instytucjonalizmu oraz niektórzy teoretycy teorii systemu światowego. Przede wszystkim są przekonani, że preferowane przez nich „oprządkowanie intelektualne” jest w stanie wyjaśniać zachodzące zmiany, których też często nie uważają za nowe zjawisko⁸⁸.

Do grona głównych „globalistów”, a więc zwolenników tezy, że procesy globalizacji i wyłanianie się późnowestfalskiego ładu wymagają nowego paradygmatu teoretycznego w nauce o stosunkach międzynarodowych, należą Ian Clark⁸⁹, Jan Aart Scholte⁹⁰ i Philip Cerny⁹¹, a w nauce o stosunkach międzynarodowych w Polsce Marek Pietraś⁹². Cerny podkreślił, że w procesie poszukiwania alternatywy dla szkoły realistycznej w warunkach radykalnych zmian w środowisku międzynarodowym wybór padł na zespół poglądów przedmiotem analizy czyniących procesy globalizacji. Poglądy te traktowane są jako alternatywa dla szkoły realistycznej czy neorealistycznej, a stąd jako element poszukiwania nowej orientacji badawczej⁹³. Z kolei Clark jest zdania, że badanie procesów globalizacji nie tylko tworzy ramy analizy zmiany w stosunkach międzynarodowych, ale też czyni możliwym powstanie teorii zmiany⁹⁴. Ma ona oznaczać powstanie w nauce o stosunkach międzynarodowych nowej perspektywy badawczej. Taki kierunek myślenia, i to w wersji radykalnej, potwierdził Scholte, podkreślając, że procesy globalizacji prowadzą do zmiany paradygmatu tej nauki, w dodatku zmiany nieodwracalnej⁹⁵.

Mniej radykalne stanowisko w sprawie wyłaniania się nowego paradygmatu stosunków międzynarodowych w warunkach procesów globalizacji i wyłaniania się ładu późnowestfalskiego, ale jednak wspierające, zajęli James N. Rosenau, Morten Ougaard i Richard Higgott. Pierwszy z nich, analizując zmianę „parametrów” środowiska mię-

⁸⁶ J. Mittelman, *Globalization: An Ascendant Paradigm?*, „International Studies Perspectives” 2002, Vol. 3, nr 1, s. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/1528-3577.00075>.

⁸⁷ K. Waltz, *Globalization and Governance*, „Political Science and Politics” 1999, Vol. 32, nr 4, s. 693 i nast., [online] <http://dx.doi.org/10.2307/420158>.

⁸⁸ M. Pietraś, *Paradygmat globalizacji...*, s. 146-147.

⁸⁹ I. Clark, *Globalization and International Relations Theory*, Oxford 1999.

⁹⁰ J.A. Scholte, *Globalization: Prospects...*

⁹¹ Ph. Cerny, *Globalization and Other Stories: The Search for a New Paradigm for International Relations*, „International Journal” 1996, Vol. 51, nr 4, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/40203151>; tenże, *Rethinking World Politics. A Theory of Transnational Neopluralism*, New York 2010.

⁹² M. Pietraś, *Paradygmat globalizacji...*, s. 144-173.

⁹³ Ph. Cerny, *Globalization and Other Stories...*, s. 618.

⁹⁴ I. Clark, *Globalization...*, s. 2.

⁹⁵ J.A. Scholte, *Globalization: Prospects...*, s. 9 i nast.

dzynarodowego w warunkach procesów globalizacji, a zwłaszcza zamazywanie wcześniej wyraźnych podziałów między tym, co wewnątrzpaństwowe, a tym, co międzynarodowe, podkreślił, że uzasadnia to tworzenie nowego paradygmatu teoretycznego⁹⁶. Z kolei zdaniem Ougaarda i Higgotta procesy globalizacji warunkują wyłanianie się nowego, globalnego systemu politycznego, który obok państw tworzą podmioty transnarodowe. Ich zdaniem zmiany te sprawiają, że niektóre koncepcje myślenia o stosunkach międzynarodowych ukształtowane w okresie westfalskiego systemu stosunków międzynarodowych, jak koncepcja społeczności międzynarodowej czy systemów międzynarodowych, zachowują ograniczoną użyteczność w warunkach procesów globalizacji⁹⁷.

Przedstawione dyskusje i towarzyszące im poglądy wyraźnie pokazują, że w nauce światowej o stosunkach międzynarodowych już przed wieloma laty w warunkach jakościowych zmian w środowisku międzynarodowym podjęty został temat adekwatności narzędzi teoretycznych, szkół myślenia ukształtowanych we wcześniejszej, westfalskiej rzeczywistości do wyjaśniania, interpretacji czy rozumienia późniejszej rzeczywistości późnowestfalskiej. Są badacze przekonani o konieczności kształtowania nowych narzędzi teoretycznych, nowych szkół myślenia, ale i tacy, którzy są przekonani, że nie ma uzasadnienia dla rewolucji paradygmatycznej, a dotychczasowe szkoły myślenia są wystarczające. W nauce o stosunkach międzynarodowych w Polsce problem ten jest za uważany jedynie przez nielicznych badaczy.

Rekonstrukcja dotychczasowych debat interparadygmatycznych w nauce o stosunkach międzynarodowych uzasadnia pytanie o perspektywy tych debat, a w konsekwencji i o perspektywy teorii stosunków międzynarodowych. Ważnym i wartościowym przyczynkiem do odpowiedzi na to pytanie stała się dyskusja na ten temat zainicjowana w 2013 r. przez „European Journal of International Relations”. Włączyli się do niej także inni. Głównym przedmiotem dyskusji stały się skutki ukształtowanego pluralizmu teorii, ich „proliferaacji”, powstania sytuacji „skrzynki z teoretycznymi narzędziami” dla dalszego rozwoju nauki o stosunkach międzynarodowych. W dyskusji pojawiło się kilka kierunków argumentacji. Ukształtowała się zgoda co do tego, że współcześnie nastąpił spadek znaczenia wielkich debat interparadygmatycznych w rozwoju dyscypliny.

Jednakże zgoda co do spadku znaczenia debat i ich obecnego oddziaływania na rozwój dyscypliny jest podstawą do różnych, często przeciwstawnych opinii. Po pierwsze, David Lake uważa, że debaty jako intelektualne zderzenia niewiele wnoszą do rozwoju dyscypliny. Zwracały uwagę środowiska akademickiego, ale niczego nie rozwiązywały. Jego zdaniem mniej koncentrowały się na wyjaśnianiu stosunków międzynarodowych, stając się rywalizującymi *quasi*-religiami z głęboką wiarą w siłę własnego sposobu⁹⁸. Oznacza to krytykę dotychczasowego rozwoju dyscypliny wokół debat. Andrew Bennett w tym kontekście formułuje postulat akceptacji i rozwijania eklektyzmu teoretycz-

⁹⁶ J.N. Rosenau, *Along the Domestic-Foreign Frontier. Exploring Governance in a Turbulent World*, Cambridge 1997, s. 80 i nast., *Cambridge Studies in International Relations*, 53.

⁹⁷ M. Ougaard, R. Higgott, *Introduction: Beyond System and Society – Towards Global Polity?*, [w:] *Towards a Global Polity*, red. cit., London 2002, s. 10, *Warwick Studies in Globalisation*.

⁹⁸ D. Lake, *Theory is Dead...*, s. 567.

nego⁹⁹, a więc pluralizmu teorii. Stan taki uznawany jest nawet za przejaw intelektualnej dojrzałości dyscypliny, wykluczającej hegemonię jednej teorii¹⁰⁰.

Po drugie, John Mearsheimer i Stephen Walt krytycznie ocenili brak debat interparadygmatycznych, ale uważają, że następuje także spadek aktywności teoretycznej środowiska akademickiego badaczy stosunków międzynarodowych. Brak wielkich debat teoretycznych uznali za pożałowania godny ruch w kierunku uprzywilejowania weryfikowania hipotez zamiast teoretyzowania¹⁰¹.

Po trzecie, Ole Waever jest sceptyczny co do zaniku wielkich debat teoretycznych w rozwoju dyscypliny, mimo formułowania przez licznych badaczy takiej opinii. Uważa, że współcześnie w warunkach pluralizmu teorii nie ma jednej wielkiej debaty, organizującej funkcjonowanie dyscypliny. Prowadzonych jest zaś wiele debat wewnątrz wielu szkół myślenia: 1) wewnątrz realizmu między tym ofensywnym i tym defensywnym; 2) wewnątrz neoliberalizmu debata na temat różnorodności rozumienia instytucji i myślenia w kategoriach racjonalnego wyboru; 3) wewnątrz konstruktywizmu między np. nurtem neoliberalnym i postrukturalnym; 4) między różnymi nurtami refleksyjnymi, jak feminizm, krytyczna teoria, neomarksizm; 5) między racjonalizmem i myśleniem refleksyjnym toczy się wiele debat dotyczących bardziej szczegółowych problemów¹⁰².

Po czwarte, najwyraźniej w ramach metafory „skrzynki z narzędziami” formułowana jest pozytywna ocena eklektyzmu czy też pluralizmu teoretycznego. Bennett podkreśla, że żadna z współcześnie funkcjonujących szkół teoretycznego myślenia nie jest w stanie uchwycić złożoności współczesnych stosunków międzynarodowych. Chociaż nie pisze tego wprost, ale można sformułować wniosek, że w złożonej rzeczywistości międzynarodowej istniejące teorie stają się – w istocie – teoriami częściowymi. Wyraźnie zaś podkreślił, że pluralizm teorii stwarza możliwość wyboru narzędzi teoretycznych¹⁰³. Formułowana jest także opinia, że w warunkach narastającego pluralizmu teorii nauka o stosunkach międzynarodowych przestaje być dyscypliną wyłącznie amerykańską, jak miało to miejsce w początkowym okresie jej rozwoju¹⁰⁴.

Po piąte, Chris Brown sformułował postulat, aby nie rezygnować z prób tworzenia wielkiej teorii. Nie widzi jednak w takiej roli konstruktywizmu, który nie jest teorią w takim sensie jak idealizm czy realizm. Jest to raczej – zdaniem Browna – zespół dys-

⁹⁹ A. Bennett, *The Mother of All isms: Causal Mechanism and Structured Pluralism in International Relations Theory*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, s. 461, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113495484>.

¹⁰⁰ T. Dunne, L. Hansen, C. Wight, *The End of...*, s. 406.

¹⁰¹ J.J. Mearsheimer, S.M. Walt, *Leaving Theory behind: Why Simplistic Hypothesis Testing Is Bad for International Relations*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, s. 427, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113494320>.

¹⁰² O. Waever, *Still a Discipline...*, s. 317-321.

¹⁰³ A. Bennett, *The Mother of...*, s. 461.

¹⁰⁴ G. Dominese, *Theories of International Relations: From an American Science towards a Pluralism of Thought*, „Transition Studies Review” 2010, Vol. 16, nr 4, s. 813 i nast., [online] <http://dx.doi.org/10.1007/s11300-009-0125-7>.

pozycji dotyczących postrzegania i podchodzenia w procesie poznawczym do rzeczywistości społecznej, akcentujący idee, normy i wartości, a więc tzw. warstwę ideacyjną; bardziej jest to konstrukcja służąca identyfikacji obszarów badawczych niż wyjaśnianiu rzeczywistości międzynarodowej¹⁰⁵.

Dokonany przegląd ewolucji warstwy epistemologicznej nauki o stosunkach międzynarodowych, debat interparadygmatycznych, obecnego stanu pluralizmu teoretycznego i towarzyszącego mu rozproszenia opinii na temat kierunków rozwoju dyscypliny wyraźnie pokazuje, że nauka ta jest w okresie zmiany. Postępująca złożoność rzeczywistości międzynarodowej sprawia, że każda z istniejących teorii stała się teorią częściową. Istniejący pluralizm teoretyczny uzasadnia stosowanie metafory „skrzynki z narzędziami”, dobieranymi przez badacza w zależności od oczekiwań czy preferencji.

WARSTWA METODOLOGICZNA

Warstwa metodologiczna jest integralną częścią każdej dyscypliny, jej tożsamości naukowej, włącznie z nauką o stosunkach międzynarodowych, a u podstaw badań naukowych leży zasada jedności wiedzy i metody. Nie ma więc badań naukowych bez stosowania metod badawczych. To one poddają proces badawczy intelektualnym i operacyjnym rygorom, służą zapewnianiu obiektywizmu i wiarygodności prowadzonych badań.

Analizując tożsamość metodologiczną nauki o stosunkach międzynarodowych, należy podkreślić, że jest ona dynamicznym procesem znacząco warunkowanym zmianą warstwy ontologicznej, a w szczególności warstwy epistemologicznej. Metodologia, a dokładniej powiązana z nią filozofia prowadzenia badań, stała się integralną częścią rozwoju epistemologii nauki o stosunkach międzynarodowych, integralną częścią debat interparadygmatycznych. I tak jak cechą nauki o stosunkach międzynarodowych w okresie jakościowej zmiany warstwy ontologicznej jest pluralizm teorii i szkół myślenia, a więc pluralizm warstwy epistemologicznej, tak też pluralizm jest cechą warstwy metodologicznej. Claudia Aradau i Jef Huysmans pisali nawet, że w ramach nauki o stosunkach międzynarodowych następuje proliferacja metod badawczych¹⁰⁶, które stają się narzędziami w „skrzynce z narzędziami”.

Mając na uwadze fakt, że warstwa metodologiczna nauki o stosunkach międzynarodowych, będąc częścią jej tożsamości, warunkowana była, a wydaje się, że i ciągle jest, metodologią innych dyscyplin z zakresu nauk humanistycznych i społecznych, istotnym wyzwaniem jest dostosowanie tej warstwy do ontologicznej specyfiki stosunków międzynarodowych. Wymaga to bowiem kontekstualizacji przyjmowanych założeń metodologicznych i stosowanych metod do specyfiki stosunków międzynarodowych

¹⁰⁵ Ch. Brown, *The Poverty of Grand Theory*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, s. 490–491, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113494321>.

¹⁰⁶ C. Aradau, J. Huysmans, *Critical Methods in International Relations: The Politics of Techniques, Devices and Acts*, „European Journal of International Relations” 2014, Vol. 20, nr 3, s. 599, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066112474479>.

jako sfery rzeczywistości społecznej, znajdującej się na dodatek w okresie jakościowych zmian. Proces ten wymaga rozróżnienia warstwy filozofii metodologii badań w nauce o stosunkach międzynarodowych i warstwy „operacyjnej”, a więc stosowania konkretnych metod badawczych. Oprócz tego wydaje się, że ciągle niedocenianym – chociaż zauważanym – elementem badań stosunków międzynarodowych w Polsce są konstrukcje analityczne, takie chociażby jak teoria ról, teoria adaptacji, teoria reżimów międzynarodowych i inne. O nich w dalszej części.

W Polsce próbę uporządkowania tematyki filozofii metodologii w nauce o stosunkach międzynarodowych podjął już Edward Haliżak¹⁰⁷. Kontynuując – z pewnymi modyfikacjami – zaproponowaną przez niego systematykę, należy podkreślić, że kluczowym dylematem filozofii metodologii w nauce o stosunkach międzynarodowych jest dylemat: wyjaśniać czy interpretować?, łagodzony w ostatnich latach propozycją realizmu naukowego.

Myślenie w kategoriach wyjaśniania, identyfikowane z podejściem pozytywistycznym, jest najstarszą tradycją metodologiczną w nauce o stosunkach międzynarodowych, która legła u podstaw rozwoju tej dyscypliny. Podejście to, inspirowane pozytywizmem, odwołując się do zasady jedności metodologicznej badań naukowych, zakłada, że nie ma istotnej różnicy między światem społecznym i światem przyrodniczym. Jego zwolennicy uważają, że świat społeczny – podobnie jak ten przyrodniczy – funkcjonuje w oparciu o obiektywnie istniejące, dające się obserwować prawidłowości wynikające z powtarzalności zachowań społecznych. Prawidłowości te należy identyfikować i wyjaśniać¹⁰⁸.

Nurt interpretacji próbuje korygować istotną słabość myślenia pozytywistycznego, jaką było pomijanie świadomości ludzi i subiektywnego znaczenia ich zachowań. Zaś zwolennicy podejścia zorientowanego na interpretację wychodzą z założenia, że zachowania jednostek ludzkich warunkowane są kulturowo ukształtowaną samoidentyfikacją, przyjętym światem znaczeń, poprzez który dokonują interpretacji i ocen otaczającej rzeczywistości. Odwołuje się więc do tradycji humanistycznej, zakorzenionej zwłaszcza w Europie, interpretacji życia społecznego. Intersubiektywność postaw, nie negując obiektywnego istnienia rzeczywistości, jest kluczowym elementem podejścia interpretacyjnego¹⁰⁹. Zaczęło się ono rozwijać od drugiej połowy lat 80. XX w., kiedy zauważono, że powstające wówczas prace, takich chociażby autorów jak Friedrich Kratochwil, Robert Cox, John Ruggie, prezentują podejście jakościowo inne od „tradycyjnego”, wcześniej dominującego, inspirowanego pozytywizmem. Wydaje się, że podejście interpretacyjne zaczęło się kształtować pod wpływem wzrastającej presji czynnika społecznego na stosunki międzynarodowe, ich zmiany i myślenia o nich w kategoriach polityki międzynarodowej. Inaczej mówiąc, zmiana ontologii warunkowała zmianę epistemologii i metodologii.

Realizm naukowy jest z jednej strony próbą łagodzenia dylematu: wyjaśniać czy interpretować, ostrości ukształtowanego podziału, z drugiej jednak strony jest próbą

¹⁰⁷ E. Haliżak, *Przedmiot, teoria...*, s. 23 i nast.

¹⁰⁸ Zob.: M. Neufeld, *Interpretation and the „Science” of International Relations*, „Review of International Studies” 1993, Vol. 19, nr 1, s. 40-43, [online] <http://dx.doi.org/10.1017/S0260210500117334>.

¹⁰⁹ *Tamże*, s. 43 i nast.

zintegrowania obu tych wcześniej przeciwstawnych sobie stanowisk¹¹⁰. Propozycję takiej syntezy przedstawił Aleksander Wendt. Zwrócił uwagę na potrzebę integrowania w procesie badawczym tego, co istnieje obiektywnie i daje się obserwować, oraz tego, co nie daje się obserwować, ale istnieje. Uznał bowiem, że rolą nauki jest koncentracja na realnie istniejącym świecie¹¹¹.

W warstwie operacyjnej, a więc doboru i stosowania w procesie badawczym konkretnych metod, należy podkreślić stałą poprawę poziomu metodologicznego badań prowadzonych w Polsce. Nie oznacza to niedostrzegania licznych słabości. Stosowane są metody ilościowe i jakościowe. Ważnym elementem w rozwoju dyscypliny inspirującą się i syntetyzującą doświadczenia licznych nauk humanistycznych czy społecznych, jak filozofia, socjologia, historia, prawo międzynarodowe, ekonomia itd., stało się stosowanie tzw. nowoczesnych metod badawczych, jak analiza czynnikowa, analiza decyzyjna, analiza systemowa, analiza prognostyczna czy analiza porównawcza. Słabością jest niedoceniające analizy czynnikowej, czyli analizy uwarunkowań badanych zjawisk. Tymczasem odzwierciedla ona holizm życia społecznego, wzajemne jego warunkowanie się i przenikanie, a jednocześnie stwarza możliwość jego dynamicznego ujmowania z perspektywy zależności przyczynowo-skutkowych. Niedoceniane wydaje się znaczenie analizy prognostycznej.

Inną istotną słabością jest nierozumienie sensu i praktyki stosowania niektórych metod. Zdarza się, że analizowanie decyzji politycznej automatycznie i samo przez się traktowane jest jako stosowanie analizy decyzyjnej. Podobnie jest w przypadku analizy systemowej. Jej stosowanie jest utożsamiane z badaniem jakiegoś systemu. Wydaje się, że jest to jedna z najczęściej deklarowanych metod badawczych w pracach na stopnie i przyczyna licznych metodologicznych porażek. Należy bowiem pamiętać, że i w przypadku analizy decyzyjnej, i w przypadku analizy systemowej kluczowe znaczenie ma zespół czynności, skonstruowanie narzędzia analitycznego umożliwiającego analizę decyzji czy systemu. W odniesieniu do analizy systemowej należy pamiętać, że system w życiu społecznym jest konstrukcją ontologiczną, realnym bytem, ale w procesie badawczym system może stać się konstrukcją metodologiczną, narzędziem badawczym, zespołem czynności służących badaniu realnie istniejących systemów międzynarodowych. Pewnym problemem wydaje się błędna interpretacja analizy systemowej w popularnym podręczniku do badań politologicznych.

Wydaje się, że ważnym czynnikiem podnoszenia poziomu metodologicznego badań w zakresie nauki o stosunkach międzynarodowych w Polsce i kultury metodologicznej badaczy może stać się świadomość i stosowanie licznych, wypracowanych na gruncie nauki o stosunkach międzynarodowych – nazwijmy – konstrukcji analitycznych. Nie są metodami, ale w odniesieniu najczęściej do wąskich obszarów stosunków międzynarodowych zawierają zespół dyrektyw badawczych albo pomysł na porządkowanie obszaru badawczego. Nazywane są niekiedy – wydaje się, że na wyrost – teoriami. Można

¹¹⁰ E. Haliżak, *Przedmiot, teoria...*, s. 25-27.

¹¹¹ A. Wendt, *Spółeczna teoria stosunków międzynarodowych*, przeł. W. Derczyński, Warszawa 2008, s. 53 i nast., *Teoria Stosunków Międzynarodowych*.

do nich przykładowo zaliczyć teorię adaptacji, teorię ról, teorię reżimów międzynarodowych, koncepcję poziomów analizy, koncepcję wspólnot epistemicznych, koncepcję poziomów negocjacji, koncepcję globalnego zarządzania, koncepcję sekurytyzacji, koncepcję regionalnego kompleksu bezpieczeństwa itd.

WARSTWA TERMINOLOGICZNA

Język dyscypliny, jego siatka pojęciowa, zwłaszcza ukształtowany system kategorii, są niezbywalnym elementem tożsamości każdej dyscypliny naukowej. Język dyscypliny jest elementem zapewniania precyzji wypowiedzi poprzez eliminowanie wieloznaczności charakterystycznych dla języka potocznego. Liczne konferencje – będąc elementem rozwoju nauki o stosunkach międzynarodowych w Polsce – przedmiotem obrad czyniły poszczególne kategorie analityczne dyscypliny.

W nauce o stosunkach międzynarodowych w Polsce istnieje jednak kilka istotnych problemów dotyczących funkcjonowania i rozwoju warstwy terminologicznej. Po pierwsze, niestety większość środowiska politologicznego w Polsce z badaczami stosunków międzynarodowych włącznie ulega presji języka publicystyki, przejmując go bezrefleksyjnie. Należy wyraźnie podkreślić, że wyników badań naukowych nie można przedstawiać za pośrednictwem języka publicystyki. To publicyści zajmujący się tematyką polityki, stosunków międzynarodowych, integracji europejskiej itd. powinni – przynajmniej częściowo – przejmować precyzję języka badań naukowych. Po drugie, konieczne jest dostosowywanie siatki pojęciowej, siatki kategorii nauki o stosunkach międzynarodowych do zmiany rzeczywistości międzynarodowej, do potrzeby wyjaśniania zjawisk o nowych jakościowo cechach. Niezbędne jest bowiem nazywanie nowych zjawisk, co zakłada zapotrzebowanie na autorskie propozycje. W tym kontekście niezrozumiały jest konserwatyzm niektórych badaczy, uważających, że takie zjawiska, jak chociażby procesy globalizacji, kształtowanie się transnarodowej przestrzeni społecznej, powstanie i funkcjonowanie cyberprzestrzeni itd., a więc zjawiska z początku XXI w., można opisywać językiem używanym do analizy rzeczywistości międzynarodowej z początku czy nawet połowy XX w. Po trzecie, istotnym problemem jest brak precyzyjnego rozumienia przez badaczy poszczególnych kategorii i zamienne ich stosowanie.

Reasumując, należy przypomnieć, że na potrzeby przeprowadzonej analizy zaproponowano posługiwanie się pojęciem przestrzeni badawczej nauki o stosunkach międzynarodowych. Uznano, że jej strukturę tworzą elementy składające się na tożsamość tej dyscypliny: 1) przedmiot badań, czyli warstwa ontologiczna, 2) teorie, czyli warstwa epistemologiczna, 3) metody i konstrukcje analityczne, czyli warstwa metodologiczna oraz 4) język dyscypliny, czyli warstwa terminologiczna.

W odniesieniu do każdego z czterech wymienionych elementów tworzących przestrzeń badawczą dyscypliny i składających się na jej tożsamość proces przeprowadzonej analizy potwierdził, że nauka o stosunkach międzynarodowych znajduje się w procesie zmiany warunkowanej zmianą – i to o jakościowych cechach – rzeczywistości międzynarodowej. „Oprzrządowanie intelektualne” dyscypliny w postaci teorii, meto-

dologii i terminologii dostosowywane jest do coraz bardziej złożonej rzeczywistości międzynarodowej, przechodzącej od wcześniejszego ładu westfalskiego do obecnego ładu późnowestfalskiego. Cechą tego ostatniego jest postępująca złożoność, fragmentacja rzeczywistości i postępująca autonomizacja obszarów badawczych. To zaś skutkuje pogłębieniem pluralizmu teorii i metod badawczych. Stają się one rodzajem „skrzynki z narzędziami”, z której badacz wyjmuje narzędzia badawcze, dostosowując je do przedmiotu badań, w zależności od potrzeb, preferencji lub oczekiwanych rezultatów.

BIBLIOGRAFIA

- Aradau C., Huysmans J., *Critical Methods in International Relations: The Politics of Techniques, Devices and Acts*, „European Journal of International Relations” 2014, Vol. 20, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066112474479>.
- Bennett A., *The Mother of All isms: Causal Mechanism and Structured Pluralism in International Relations Theory*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113495484>.
- Bieleń S., *Państwa upadłe*, [w:] *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, red. J. Symonides, Warszawa 2006.
- Brown Ch., *The Poverty of Grand Theory*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113494321>.
- Brühl T., Rittberger V., *From International to Global Governance: Actors, Collective Decision-making, and United Nations in the World of Twenty-first Century*, [w:] *Global Governance and the United Nations System*, red. V. Rittberger, Tokyo–New York 2001.
- Cerny Ph., *Globalization and Other Stories: The Search for a New Paradigm for International Relations*, „International Journal” 1996, Vol. 51, nr 4, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/40203151>.
- Cerny Ph., *Rethinking World Politics. A Theory of Transnational Neopluralism*, New York 2010.
- Change and the Study of International Relations. The Evaded Dimension*, red. B. Buzan, R.J. Barry Jones, London 1981.
- Clark I., *Globalization and International Relations Theory*, Oxford 1999.
- Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007.
- Dominese G., *Theories of International Relations: From an American Science towards a Pluralism of Thought*, „Transition Studies Review” 2010, Vol. 16, nr 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1007/s11300-009-0125-7>.
- Dougherty J.E., Pfaltzgraff R.L., *Contending Theories of International Relations. A Comprehensive Survey*, New York 1997.
- Dunne T., Hansen L., Wight C., *The End of International Relations Theory?*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113495485>.
- Gałganek A., *Zmiana w globalnym systemie międzynarodowym. Supercykle i wojna hegemoniczna*, Poznań 1992, *Nauki Polityczne*, nr 13.
- Giddens A., *Runaway World. How Globalisation Is Reshaping Our Lives*, London 1999.

- Gil G., *Upadanie państwa w stosunkach międzynarodowych po zimnej wojnie*, Lublin 2015.
- Gilpin R., *War and Change in World Politics*, Cambridge 1981.
- Globalizacja a stosunki międzynarodowe*, red. E. Halizak, R. Kuźniar, J. Symonides, Warszawa 2004.
- Grenier F., *An Eclectic Fox: IR for Restrictive Discipline to Hybrid and Pluralist Field*, „International Relations” 2015, Vol. 29, nr 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/0047117815585888b>.
- Grenier F., Turton H.L., Beaulieu-Brossard Ph., *The Struggle over the Identity of IR: What Is at Stake in Disciplinary Debate within and beyond Academia?*, „International Relations” 2015, Vol. 29, nr 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/0047117815585888>.
- Guzzini S., *The Ends of International Relations Theory: Stages of Reflexivity and Modes of Theorizing*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113494327>.
- Halizak E., *Obszar badawczy nauki o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *W kręgu nauki o stosunkach międzynarodowych. Księga dedykowana Profesor Teresie Łoś-Nowak*, red. A. Dudek, Wrocław 2015.
- Halizak E., *Przedmiot, teoria i metodologia nauki o stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe” 2015, t. 51, nr 1, [online] <http://dx.doi.org/10.7366/020909611201501>.
- Held D., *A Globalizing World? Culture, Economics and Politics*, London 2004, *Introduction to the Social Sciences*.
- Hollis M., Smith S., *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford 1990.
- Hudzik J., *Teoria polityki w komentarzach filozoficznych i metodologicznych*, [w:] *Czym jest teoria w politologii?*, red. Z. Blok, Warszawa 2011.
- Internacjonalizacja życia narodów i państw*, red. J. Kukulka, Warszawa 1991.
- Kaplan M., *System and Process in International Politics*, New York 1964, *Science Editions*.
- Kellner D., *Globalization and the Postmodern Turn*, [online] <https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/globalizationpostmodernturn.pdf>.
- Kempny M., *Czy globalizacja kulturowa współdecyduje o dynamice społeczeństw postkomunistycznych?*, „Kultura i Społeczeństwo” 2000, t. 44, nr 1.
- Krauz-Mozer B., *Teoretyzowanie w politologii u progu XXI wieku*, [w:] *Czym jest teoria w politologii?*, red. Z. Blok, Warszawa 2011.
- Kurki M., Wight C., *International Relations and Social Science*, [w:] *International Relations Theories. Discipline and Diversity*, red. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith, Oxford 2013.
- Kuźniar R., *Stosunki międzynarodowe – istota, uwarunkowania, badanie*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, funkcjonowanie*, red. E. Halizak, R. Kuźniar, Warszawa 1994.
- Kuźniar R., *Współzależność jako prawidłowość stosunków międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1988, R. 41, nr 4.
- Lake D., *Theory is Dead, Long Live Theory: The End of the Great Debates and the Rise of Eclecticism in International Relations*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113494330>.
- Łoś-Nowak T., *Przestrzeń międzynarodowa versus środowisko międzynarodowe: nowe zjawiska, nowe wyzwania dla polityki zagranicznej RP*, [w:] *Dylematy polityki zagranicznej Polski na początku XXI wieku*, red. K. Czornik, M. Lakomy, M. Stolarczyk, Katowice 2014, *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, nr 3227.

- Łoś-Nowak T., *Stosunki międzynarodowe. Teorie, systemy, uczestnicy*, Wrocław 2006, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 2868.
- Łoś-Nowak T., *Wyjaśnić czy interpretować? Dylematy i wyzwania czwartej debaty interparadygmatycznej*, „Stosunki Międzynarodowe” 2009, nr 1-2.
- Marzęda-Młynarska K., *Globalne zarządzanie bezpieczeństwem żywnościowym na przełomie XX i XXI wieku*, Lublin 2014.
- Mearsheimer J.J., Walt S.M., *Leaving Theory behind: Why Simplistic Hypothesis Testing Is Bad for International Relations*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113494320>.
- Meyers R., *Grundbegriffe, Strukturen und theoretische Perspektiven der Internationalen Beziehungen*, [w:] *Grundwissen Politik*, red. L. Watzal, Bonn 1991, *Schriftenreihe der Bundeszentrale für Politischen Bildung*.
- Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. nauk. M. Pietraś, Lublin 2007.
- Mittelman J., *Globalization: An Ascendant Paradigm?*, „International Studies Perspectives” 2002, Vol. 3, nr 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/1528-3577.00075>.
- Neufeld M., *Interpretation and the „Science” of International Relations*, „Review of International Studies” 1993, Vol. 19, nr 1, s. 40-43, [online] <http://dx.doi.org/10.1017/S0260210500117334>.
- Ougaard M., Higgott R., *Introduction: Beyond System and Society – Towards Global Polity?*, [w:] *Towards a Global Polity*, red. ciż, London 2002, *Warwick Studies in Globalisation*.
- Palan R., *Transnational Theories of Order and Change: Heterodoxy in International Relations Scholarship*, „Review of International Studies” 2007, Vol. 33, Suppl. S1, s. 47, [online] <http://dx.doi.org/10.1017/S0260210507007395>.
- Panas E., *Soft power transnarodowych organizacji społeczeństwa obywatelskiego*, Lublin 2013, niepublikowana rozprawa doktorska.
- Pastusiak L., *Współczesne paradygmaty teoretyczne stosunków międzynarodowych*, „Studia Nauk Politycznych” 1986, nr 6.
- Pietraś M., *Dynamika globalnego środowiska międzynarodowego. Analiza uwarunkowań systemowych*, [w:] *Demokratyczna Polska w globalizującym się świecie. I Ogólnopolski Kongres Polilogii*, Warszawa, 22-24 września 2009, red. nauk. K.A. Wojtaszczyk, A. Mirska, Warszawa 2009.
- Pietraś M., *Globalizacja jako proces zmiany społeczności międzynarodowej*, [w:] *Oblicza procesów globalizacji*, red. tenże, Lublin 2002.
- Pietraś M., *Hiperpoliarchiczność transnarodowej przestrzeni społecznej*, [w:] *W kręgu nauki o stosunkach międzynarodowych. Księga dedykowana Profesor Teresie Łoś-Nowak*, red. A. Dudek, Wrocław 2015.
- Pietraś M., *Hybrydowość późnowestfalskiego ładu międzynarodowego*, [w:] *Późnowestfalski ład międzynarodowy*, red. nauk. M. Pietraś, K. Marzęda, Lublin 2008.
- Pietraś M., *Istota i ewolucja międzynarodowych stosunków politycznych*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. nauk. tenże, Lublin 2007.
- Pietraś M., *Istota i zakres procesów globalizacji*, „Sprawy Międzynarodowe” 2002, nr 2.
- Pietraś M., *Late Westphalian International Order*, „Polish Political Science Yearbook” 2007, Vol. 36.

- Pietraś M., *Paradygmat globalizacji in statu nascendi*, [w:] *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku. Wizje, koncepcje, paradygmaty*, red. R. Kuźniar, Warszawa 2005.
- Pietraś M., *Przestrzeń transnarodowa jako poziomy analizy w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, red. E. Haliżak, M. Pietraś, t. 1, Warszawa 2013.
- Pietraś M., *Teoria i praktyka reżimów międzynarodowych*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Wokół zagadnień teoretycznych*, red. K. Kącka, Toruń 2014.
- Pietraś M., Piórko K., *Podmioty transnarodowe*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2007.
- Późnowestfalski ład międzynarodowy*, red. nauk. M. Pietraś, K. Marzęda, Lublin 2008.
- Problem upadku państw w stosunkach międzynarodowych*, red. A. Mania, R. Kłosowicz, Kraków 2012, *Studia nad Rozwojem*.
- Pugaciewicz T., Mechanizm kształtowania polityki Stanów Zjednoczonych Ameryki wobec regionu Morza Kaspijskiego po 1991, Kraków 2014, niepublikowana rozprawa doktorska.
- Rengger N., Thirkell-White B., *Still Critical after all these Years? The Past, Present and Future of Critical Theory in International Relations*, „Review of International Studies” 2007, Vol. 33, Suppl. S1, [online] <http://dx.doi.org/10.1017/S0260210507007371>.
- Richmond O., *Maintaining Order, Making Peace*, New York 2002, *Global Issues*.
- Rosenau J.N., *Along the Domestic-Foreign Frontier. Exploring Governance in a Turbulent World*, Cambridge 1997, *Cambridge Studies in International Relations*, 53.
- Rosenau J.N., *The Dynamics of Globalization: Toward an Operational Formulation*, „Security Dialogue” 1996, Vol. 27, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/0967010696027003002>.
- Rosenau J.N., *Global Changes and Theoretical Challenges: Towards a Postinternational Politics for the 1990s*, [w:] *Global Changes and Theoretical Challenges. Approaches to World Politics for the 1990s*, red. E.O. Czempel, J.N. Rosenau, New York 1989, s. 8, *Issues in World Politics*.
- Rosenau J.N., *Patterned Chaos in Global Life: Structure and Process in the Two Worlds of World Politics*, „International Political Science Review” 1988, Vol. 9, nr 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/019251218800900404>.
- Rosecrance R.N., *The Rise of the Virtual State. Wealth and Power in the Coming Century*, New York 1999.
- Rosenau J.N., *The Study of World Politics*, t. 1: *Theoretical and Methodological Challenges*, New York 2006.
- Rosenau J.N., *Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity*, Princeton 1990.
- Schechter M.G., *Civil Society and Globalization: The Investigation of Contested Concepts*, [w:] *The Revival of Civil Society. Global and Comparative Perspectives*, red. tenże, Basingstoke 1999, *International Political Economy Series*.
- Scholte J.A., *Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization*, [w:] *Globalization. Theory and Practice*, red. E. Kofman, G. Youngs, London 1996.
- Scholte J.A., *The Globalization of World Politics*, [w:] *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations*, red. J. Baylis, S. Smith, Oxford 1998.
- Scholte J.A., *Globalization: Prospects for a Paradigm Shift*, [w:] *Politics in Globalized World*, red. M. Shaw, London 1999, *Routledge Advances in International Relations and Politics*, 8.

- Smith S., *Introduction: Diversity and Disciplinarity in International Relations Theory*, [w:] *International Relations Theories. Discipline and Diversity*, red. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith, Oxford 2013.
- Surmacz B., *Ewolucja współczesnej dyplomacji. Aktorzy, struktury, funkcje*, Lublin 2015.
- Sylvester Ch., *Experiencing the End and Afterlives of International Relations/Theory*, „European Journal of International Relations” 2013, Vol. 19, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/1354066113494322>.
- Turton H.L., *The Importance of Re-affirming IR's Disciplinary Status*, „International Relations” 2015, vol. 29, nr 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1177/0047117815585888a>.
- Valaskakis K., *Westphalia II: The Real Millennium Challenge*, Pari Center for New Learning, [online] <http://www.paricenter.com/library/papers/valaskakis01.php>.
- Vincent R.J., *Change and International Relations*, „Review of International Studies” 1983, Vol. 9, nr 1.
- Waever O., *The Rise and Fall of the Interparadigm Debate*, [w:] *International Theory. Positivism and beyond*, red. S. Smith, K. Booth, M. Zalewski, Cambridge 1996.
- Waever O., *Still a Discipline after All these Debates?*, [w:] *International Relations Theories. Discipline and Diversity*, red. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith, Oxford 2013.
- Wallace W., *Truth and Power, Monks and Technocrats: Theory and Practice in International Relations Theory*, „Review of International Studies” 1996, Vol. 22, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1017/S026021050011856X>.
- Walt S., *International Relations: One World, Many Theories*, „Foreign Policy” 1998, nr 110, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/1149275>.
- Waltz K., *Globalization and Governance*, „Political Science and Politics” 1999, Vol. 32, nr 4, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/420158>.
- Waltz K., *The Spread of Nuclear Weapons. More May Be Better*, London 1981, *Adelphi Papers*, 171.
- Waltz K., *Theory of International Politics*, Boston 1979.
- Wendt A., *Spółeczna teoria stosunków międzynarodowych*, przeł. W. Derczyński, Warszawa 2008, *Teoria Stosunków Międzynarodowych*.
- Zachara M., *Global governance. Ład międzynarodowy po zakończeniu stulecia Ameryki*, Kraków 2012, *Momentum*.

Prof. dr hab. Marek PIETRAS – kierownik Zakładu Stosunków Międzynarodowych, Wydział Politologii UMCS w Lublinie, autor ponad stu sześćdziesięciu publikacji z zakresu współczesnych stosunków międzynarodowych, zwłaszcza teorii stosunków międzynarodowych, procesów globalizacji, bezpieczeństwa międzynarodowego i międzynarodowej współpracy ekologicznej. Był członkiem Komisji Strategicznego Przeglądu Bezpieczeństwa Narodowego oraz wielokrotnym stypendystą na uczelniach w Stanach Zjednoczonych, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Włoszech i na Węgrzech.